

TÜRKİYE’DE DINDAR MÜSLÜMANLARIN MARUZ KALDIĞI DIŞLAMA ÜZERİNDEN AÇIĞA ÇIKAN HAK ÇATIŞMALARI*

Muhammet ÖZDEMİR**

Özet

Bu çalışmada, dilin dünya algısını ve dünyada varolmayı belirlemesi ve yönetmesi şeklindeki felsefi saptamadan hareketle yeni Türkçede edinilmiş alışkanlıklar üzerinden dindar Müslümanlara yansıyan hak ihlalleri soruşturulmaktadır. Akademik ve bilimsel algıların yanı sıra tarihsel ve politik arka planların da ele alındığı çalışmada, örnek bazı metinler yapıbozuma uğratılmakta ve dindar Müslüman kavramı etrafındaki algıların bilinçaltına inilmektedir. Dille ilgili her türlü etkinliğin bir bütünü olarak yeni Türkçe kültürde ‘dindar Müslüman’ kavramının ima ettiği insan tipi, genelde sanılanın aksine yaşamaya yeterince hak sahibi değildir. Temel sav, dindar Müslüman kimliğinde ötekileştirilen unsurlar olmaksızın dindar bir insanın kendine bile bir ‘normal algı’ üretilmediğidir. Bu, bir çeşit psiko-teolojik travmadır ve derinlemesine incelenmesi lüzumludur. Bu bakımdan çalışma, Türkçedeki ‘dindar Müslüman’ kavramını da yapıbozuma uğratmakta ve sonra onun asılları olarak varsayılanların durumlarını değerlendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsan, Dil, Toplum, Kültür, Hak, Adalet, Psiko-teoloji.

Conflicts of Right which Appear over the Marginalisation of the Pious Muslims in Turkey

Abstract

In this study, violations of right which reverberate to the pious muslims over the newly-acquired habits in Turkish with the motive of philosophical detection in the form of determining and managing the world perception of the language and its determining the existence in the world are being investigated. In the study where historical and political backgrounds, besides academic and scientific perceptions, are handled, some sample texts are being exposed to deconstruction and the subconscious of the perceptions around the concept of "pious muslim" is explored. The type of human which is implied by the concept of "pious muslim" in the new Turkish culture as the whole of each event about the language doesn't have enough right for living, as opposed to popular belief. The basic argument is that a pious person can't produce a normal perception even for himself/herself without marginalised elements within the pious muslim identity. This is a kind of psycho-theological trauma and needs a deep examination. With this aspect, this study also deconstructs the concept of "pious muslim" and then evaluates the conditions of what are considered as its principals.

Key Words: Human, Language, Society, Culture, Right, Justice, Psycho-theology

GİRİŞ

Bu çalışmanın amacı, özellikle postmodern dönemde çoğunlukla çeşitli dinlerin dindar müntesiplerinin lehine olmak üzere, kültürel çoğulculuk bakımından küresel çapta genişleyen hak kavramı ve toplumsal meşruiyetlere dayanarak, Türkiye’de dindar Müslümanlar üzerinden olgusallaşan ikincilleştirmelere ve olumsuz ilişki tarzlarına değinmek ve bunun psikanalitik temellerini aydınlatmaktır. Söz konusu akademik bağlamda öncelikle verili olumsuz durumun bilinçaltını yöneten tarihsel, entelektüel ve politik arka planlar soruşturulacak, ardından siyaset ve hukuk felsefelerindeki yeni gelişmelere işaret edilerek yenedünyada birer hak ihlali olarak anlaşılan dinsel ötekileştirmelerin betimlenmesine yer verilecektir. Neticede çağdaş fırsatların yönetebileceği yeni ilişki tarzlarına göndermede bulunularak aydınlanmadan miras kalan ve dinlerle dindar insanları olumsuzlayan her türlü yaklaşımın aynı zamanda bir insan hakları ihlaline yol açtığı üzerinde durulacaktır. Mevzubahis olan çerçevede Türkiye’de önemli hak ihlalleri ve suni çatışma alanları bulunmaktadır. Bu çalışmanın temel savı, fazla etüt edilmeksizin Türkçe düşünmenin ilkeleri haline getirilen aydınlanmacı indirgemelerin bir çeşit yerel oryantalistleşmeyi sağlamasının yanı sıra Türkiye’de hala özellikle dindar Müslümanlar üzerinden olgusallaşan antropolojik bir aşağılamanın bilinçli olarak devam ettirildiğidir. Hala nüfus yoğunluğunda çoğunluğu elinde bulunduran merkezin çeşitli taleplerine yukarıdan ve dışlamacı bir üslupla yaklaşılmakta ve sözgelimi ateist teolojinin üstünlüğü dindar Müslümanlara dayatılmaktadır. Bu durum incitici olduğu ölçüde küresel çapta belirginleşen yeni gelişmelere aykırı bir olgudur. Yeni tarih ve kültür yazımları, söz konusu olumsuzluğun başka türlü olmasını gerektirmektedir.

TARİHSEL VE ENTELEKTÜEL ARKAPLAN

Mete Tunçay, David Hume’un dinin kurumsal gerçekliğini olumsuzlayan iki temel eserini bir araya getirerek *Din Üstüne* adıyla Türkçeye tercüme ettiği eserin önsözünde, yazarın dine yönelttiği keskin eleştirilerin günümüzde bile hala cevapsız kaldığını öne sürmektedir (Tunçay, 2004: 10). Tunçay’ın söz konusu değerlendirmesinin Türkçede yapılmış olması, dile getirdiği öznel hükmün İslâm için de geçerli olduğunu ve bir bütün olarak dinlerin modern dönemde talihsiz bir yetersizlikle karşı karşıya kaldıklarını tazammun etmektedir. Burada okurun kolaylıkla yaka-

* Bu çalışma, 19-21 Haziran 2013 tarihleri arasında Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi’nde düzenlenen “European Conference on Social Science Research” adlı uluslararası kongrede “Türkiye’de Müslüman Dindarlar Üzerinden Olgusallaşan Hak Çatışmaları” başlığı altında sunulmuş bildiri metninin gözden geçirilmiş halidir.

** Yrd.Doç.Dr., İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Üyesi. muhammetozdemir34@yahoo.com, muhammet.ozdemir@ikc.edu.tr

layamadığı indirgemeciliğin yanı sıra bilgi-iktidar ilişkisinde kendine ikincil bir konum edinen muhafazakâr söylemlerin -mesela George Berkeley, Edmund Burke ve Maurice Blondel’deki içerimlerin- göz ardı edildiği ve din-dünya münasebetleri üzerine önemli bir literatür ortaya koymuş sözgelimi İslâm felsefesinin bilinçli olarak ihmal edildiği görülmektedir. Bu durum, modern dönemde İslâm’ın en azından algılanma tarzı bakımından başına gelenlerin güzel bir örneğidir (Attas, 2003: 73).

Çağdaş Fransız psikanalistlerden Jacques Lacan, insanı veya özneyi kuran ve onun neliğine bir muhteva kazandıran esas olgunun dil olduğunu belirtmekte, Michel Foucault da bilgiyle dil arasında zorunlu bir kesişmenin bulunduğu ve dilin pek kolay anlaşılmayan aritmetik ilişkilere ait bir zamana bağlanmakta olduğuna işaret etmektedir (Mitchell&Black, 2012: 216; Foucault, 2006a: 139-147). Lacan, özbilinç oluşumunun yapısal gerçekliği olarak dilden yola çıkmakta ve dilbilimi bir çeşit bilinçdışı formülasyonu olarak almayı önermektedir. İmge ile anlam arasında kurulmuş ilişkilerin zaman içerisinde yarattığı alışkanlıklar, bir öznenin bilinçaltını ele verir. Bir öznenin bilinçaltı, en iyi onun anlamı dile getirişte seçtiği sözcüklerden ve dili kullanma alışkanlığından elde edilebilir. Foucault, sadece dile yetinmeyerek dilsel alışkanlıkların somutlaştığı kurumsallıklardan da öznenin bilinçaltına erişebileceğimizi düşünür ve bilgi edimine, akademik söylemlere ve onun yol açtığı toplumsal alışkanlıklara arkeolojinin uygulanmasını önerir. Ona göre, dilsel alışkanlıklarımızın yanı sıra onun içerisinde gerçekleşen mesela bilimsel etkinliklerimizde de bilinçaltımızın bir çeşit izi mevcuttur (Başer, 2012: 126-154; Foucault, 2011a). Analitik felsefe geleneğinden yetişen çağdaş bir yazar olan John R. Searle, bireysel niyetlilikle söz edimleri arasında bir irtibat kurmakta ve düşünce teorisi ile dışsal gerçekliğin doğrulanmasını doğrudan dilsel alışkanlıklarla ilişkilendirmektedir. Ona göre insana ait gerçeği izleyebilmenin en güvenilebilir zemini dildir. Özellikle toplumsal bir meseleyi ele alıyorsak dil göz ardı edilemeyecek bir olgudur (Searle, 2005a: 220-230; 2005b: 83-91; 2006: 24).

İnsan bilincinin ve söz konusu olgunun en kusursuz tezahürü olarak görülen bilimin derinliklerine ilişkin yapılan yukarıdaki saptamalar, bizim öncelikle modern dönemde edinilen dilsel alışkanlıklar ve söylemler üzerinde durmamızı gerektirmektedir. Çünkü bir taraftan ağırlıklı Müslüman toplumların bir arada yaşadıkları medeni bir bağlamdan fazla olarak bir din olmayan Devlet-i Aliyye Osmâniyye’nin son iki yüzyıl içerisinde pek dindar olmayan devletlere karşı uğradığı mağlubiyetlerin teolojik tartışmaları öncelemesinin kanıksanması,* bir taraftan İslâm’ın mo-

* Çalışma boyunca önemli bir kavram olan “teolojik tartışmalar”ın biraz izah edilmesinde fayda vardır. Postkolonyalist literatürde saygın bir konumu bulunan Bryan S. Turner, Müslüman zihniyetin modernleşmesini şarkiyatçı bağlamının yanı sıra ekonomik, askeri ve siyasi mağlubiyetlerden kaynaklanan bir teolojik travma ile izah etmeye çabalamaktadır. Ona göre, Avrupa’nın sömürgeci yayılımı dindar Müslüman zihinlerde kesin bir teodise (İlâhî adalet/kötülük) sorununa yol açmıştır. “İslâm eğer doğru bir dinse, kâfirler nasıl böyle bu kadar başarılı olabiliyorlardı? Bu soruya Müslümanların cevabı, hayli farklı reformist hareketlerin paylaştığı “Hristiyanlar güçlü, çünkü onlar →→

dern dönemde yeniden kurulması gereken bir tarih ve muhteva olduğunu kabul ettiren Batı'nın ürettiği şarkiyatçılık bağlamı ve bir taraftan da ulus-devlet anlayışlarının nihai hakikat olduğunu ima eden siyasi yapılanmaların, Katolik Kilisesi'nin şahsında bütün bir Hıristiyanlığı aşağılayan fikirlerin İslâm için de geçerli olduğunu dolaylamaları; fazla bir gayesi olmayan çeşitli dilsel alışkanlıkların edinilmesine, birtakım indirgemeci söylemlerin üretilmesine ve bunu meşrulaştıran bilimlerin yaratılmasına zemin hazırlamıştır. Dindar Müslümanların maruz bırakıldıkları atmosferin daha toparlayıcı ve esas sorunlara nüfuz edici bir tarzda ele alınabilmesinin yolu, tüm bu söylem alanlarında kendini gösteren dilsel şemanın incelenmesidir. Aksi takdirde birbirinden farklı soruşturulması gereken birçok ilişki tarzı ve ayrıntı bulunmakta; bunlardan herhangi birine yapılacak kapsamlı bir değini de bizi temel sorun bağlamımızdan uzaklaştırmaktadır (Öztürk, 2013: 293-303; Köse, 2014: 56-64).

Modern dönemde dindar Müslüman özneyi olumlu veya olumsuz anlamda inşa eden üç temel söylem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, İslâm medeniyetinin son başarılı veya görece başarısız halkası olarak işlenen Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik hâkimiyetini kaybediştir. İbrâhim Müteferrika'nın 1732 yılında basılmış olan eseri *Usûlü'l-Hikem fi Nizâmi'l-Ümem*'den başlayarak daha sonra Cemil Meriç'in "Sen Bir Az-Gelişmişsin" sitemine değin uzanan ve hala sürdürülen Türkçe soruşturmalarda özellikle Hıristiyan bir Avrupa karşısında gerileyen Osmanlı kavminin eldeki durumu teolojik bir tartışmadan azade kılınamamakta ve sorun doğrudan İslâm kelamıyla ilişkili bir "geri kalmışlık" söylemini meşrulaştırmaktadır (Müteferrika, 2000: 23; Lewis, 2007: 221-222; Meriç, 2011: 82-83, 98, 101). Müteferrika'nın incelemesi şarkiyatçı temsillerden öncedir ve henüz İslâm teolojisiyle terakki (kapitalistleşme/özgürleşme) arasında kurulmuş olumsuz bir ilişkilendirilme mevcut değildir. Nitekim Müteferrika, söz konusu eserinde hala edilgen olmayan ve yukarıdan bakan Osmanlı edasını sürdürmektedir. Fakat Meriç'in aynı

→ →

gerçek Hıristiyan değiller; Müslümanlar güçsüz çünkü onlar da gerçek Müslüman değiller" tezinde görülür. Gerçek Müslüman olmak için..." Turner, İslâm'ın kutsal kitabının akla, pozitif çabaya, ancak bir toplumun kendisini değiştirmesiyle Allah'ın onların durumlarını değiştirmesine ilişkin kuralla değinilerinin modernleşmede sürekli anılmasını böyle bir sorunun bilinç-dışlaştırılmış örnekleri olarak okumaktadır. Hayatta daha önce alışılmamış bir süreğen yenilgi psikolojisinin hayattaki her detayı dinsel bir tartışmaya dönüştürme refleksi ürettiğini ve bunun da sağlıklı olmadığını dolaylı bir üslupla vurgulamaktadır. Bryan S. Turner, *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslâm*; çev.: Ahmet Demirkan, 2. Baskı, 1997, İstanbul, s. 99-101; krş. a.mlf., *Oryantalizm Postmodernizm ve Globalizm*; çev.: İbrahim Kapaklıkaya, Anka Yayınları, 2. Basım, 2003, İstanbul, s. 65-83, 133-135. Edward W. Said ve Talal Asad gibi başka postkolonyalistlerde görüldüğüne benzer şekilde Turner da burada, Michel Foucault'nun bilgi ve söylemlere uyguladığı arkeolojik yöntemi izleyerek İslâmî düşünsel süreçlere psikanaliz uygulamaktadır. Bkz. Andrew N. Rubin, "Edward Said (1935-2003)", *Oryantalizm Tartışma Metinleri*; çev.: Ferit Burak Aydar, editör: Aytaç Yıldız, Doğu Batı Yayınları, 2007, Ankara, s. 32; krş. James Clifford, "Oryantalizm Üzerine", a.g.e., s. 146-148. Biz çalışmamızda postkolonyalist okumanın önerdiği arkeolojik okumayı –bir tür sosyal bilimsel psikanalizi-, yirminci yüzyılda geliştirilmiş dile dayalı Lacancı ve Foucaultcu psikanalist okuma yöntemini ve analitik dil-dünya-düşünce teorilerini, Türkiye'deki dindar Müslümanların toplumsal görünürlük ve epistemolojik meşruiyet bağlamında maruz kaldıkları haksızlıkları yeterince anlayabilmek için birleştirmeyi öneriyoruz.

sorunu tartıştığı tarihsel bağlam, İslâm ile terakki arasındaki ünlü tartışmaların ve terakki ile olumlu insani kazanımların birbirine eşitlendiği söylemlerin – mesela “aydınlanma insan için en iyisidir”- sonrasındadır. Bu nedenle Meriç’in yaklaşımında bir çeşit edilgenlik ve mahcubiyet hissedilmekte, ayrıca özel olarak Doğu’ya değil, sadece İslâm’a mensubiyetten duyulan bir üzgünlük kendini ele vermektedir (Meriç, 2011: 82-83, 91, 101, 179-180).

Osmanlı’nın siyasi ve ekonomik sahalarda gerilemiş olması, onun aslında insani manada gerilemiş olduğuna yorulmakta ve sorun bir anda İslâm teolojisinin temel bir sorunu haline gelmektedir. Sözgelimi önce İsmet Özel’in ve sonra onun etkisinde Mehmet Murat Karakaya’nın aynı soruna dair çalışmaları çoğunlukla İslâm teolojisinin bir insan için ne kadar kusursuz olduğunun sorgulandığı ve esas tartışmanın arka plandaki sorgulama üzerinden sürdürüldüğü çalışmalardır (Özel, 2011; Karakaya, 2010). Mesela yine Türkçe yazan ve laik bir çerçevede kalmayı tercih eden Zeynep Direk’in, aydınlanmacı uzantıları veya terakkiyi insani veya ahlaki bakımdan mahkûm eden değinileri göz önünde bulundurulduğunda, meselelerin teolojik boyutuna yapılan göndermelerde hissedilen edilgenlik daha fazla anlaşılır olmaktadır. Direk, aydınlanmanın bir en iyi olduğunu reddetmenin yanı sıra onun insanlar arasına sınıfsal katmanlar koymak ve bazı insanları dışlamak konusundaki ustalığını eleştirmektedir. Ona göre, aydınlanmanın bilinçaltında ‘doğa’nın yerine ‘insan’ konulmuş ve Batı insanı üzerinden dayatılan yeni doğal gerçekler başkalarının yazgısındaki tüm kötülükleri meşrulaştırmıştır (Direk, 2005: 108-109). Direk’in değinisinde amaçlanan, aydınlanma ve terakkinin insanlar açısından birer talihsizlik olduklarının dile getirilişi değildir, tersine insan olmanın başka birçok meşru tarzının bulunabileceği ve söz konusu başka tarzların da eldekenden daha iyi olmalarının aklen mümkün olduğudur.

Terakkinin olağan bir tarihsel hâdise olduğu ve Osmanlı’nın siyasi düşüşündeki temel etkenin din olmadığı teslim edilemediğinde –daha sonra geleceği üzere esas itibarıyla din yüzünden geri kalındığı söylemi, Katolikliği mahkûm eden aydınlanma yazarlarının ortak bir temasıdır-, bundan sonra dinsel metinlerin, ilerleme ve kapitalistleşmenin meşrulaştırıldığı psiko-teolojik bir kabul üzerinden yorumlanması söz konusu olacaktır. Tahsin Görgün’ün dolaylı biçimde ifade ettiği üzere, burada esas olan dinin doğru anlaşılması değildir, aynı dinden duyulan mahcubiyetin giderilmesidir. Görgün’e göre, artık dinsel metinlerin doğru anlaşılması bir sorun değildir, aslında mesele dinin bir problem olmasıdır (Görgün, 2003: 13). Böylece dindar Müslümanların kendi inanç dünyalarını sadece bu tarzda ilgilendirmeyen bir sorunu miras olarak almak durumunda kaldıklarına, ayrıca daha sonra Marksist eleştiriler karşısında uğrayacakları muhtemel edilgenliklere karşı kapitalizme sahip çıkma özlemiyle hareket ettiklerine tanık oluyoruz (Lapidus, 2010: 91-97). Önce Osmanlı’dan dolayı kapitalistleşmeyi teolojik olarak sahiplenmek, sonra da Marksist eleştirinin teolojik etikle örtüşen unsurlarından dolayı

aynı kapitalizmi reddetmek nasıl bir öz bilinç yaratabilir? İslâmiyet'in içinde gerilemeyi tetikleyen unsurların bulunduğu tezi, esas itibarıyla dinsel meşruiyeti olumsuzlayan aydınlanmacı bir tazammuna göndermede bulunduğu halde kendini doğru tek içerim olarak gösterir ve böylece hem kapitalist söylemlerin, hem de Ortodoks Marksist söylemlerin kurumsal dinleri reddedişlerindeki müştereklik dindar Müslümanları çözümsüz bir travmaya sürükler. Dindar Müslüman özneyi kuran ilk dilsel alışkanlık veya söylem budur.

Dindar Müslüman özneyi sadece Türkiye'de değil, küresel çapta kuran ikinci söylem tarzı şarkiyatçılığa aittir ve söz konusu söylemin meydana getirdiği bağlamın yarattığı tahribat bazen daha güçlü teolojik yansımalarda bulunmaktadır. Edward William Said'in dikkat çektiği bir söylem tarzı ve artık bağımsız bir bilimsel araştırma alanı olarak şarkiyatçılık, Müslüman öznenin tarihsel ve kültürel olarak aslında ne olduğunu dile getiren ve onu edilgenleştiren politik icraatların ona ne kadar faydalı olduğunu meşrulaştıran bir psikolojik ilişkiler ağı yaratmaktadır (Said, 2000: 69-86). Kayda değer manada XIX. yüzyıldan itibaren yeryüzünün yeni tek öznesi haline gelen Batı'nın, dünyanın belirli bir coğrafyasını özellikle İslâmiyet'ten dolayı olumsuzlayan ve mahkûm eden bir söylem tarzıyla insanın evrensel serüvenine zarar verdiği tespitini yapan Said bile eleştirdiği psikolojik iklimden kurtulamamakta ve zaman zaman İslâm'ı temsil sorununun onun mensupları tarafından meşrulaştırıldığını öne sürmektedir (Said, 2010: 350). Türkiye'de oryantizm eleştirileri çerçevesinde son on yıllarda gelişen literatüre önemli bir katkıda bulunmuş olan Hilmi Yavuz, "hayalî İslâm" ve "hayalî doğu" kavramsallaştırmalarıyla yaklaştığı meselede, dindar Müslümanlar açısından ortaya çıkan travmatik duruma işaret etmekte; fakat dünyanın merkezinde Avrupa'nın bulunuşunu psikolojik olarak meşrulaştırmaktan kurtulamamaktadır (Yavuz, 1999: 124-125). Nitekim aynı yazar, yeterince uzun bir süre küresel ölçekte bir özne olmayı başaran Osmanlı'nın bir kimliğe sahip olmadığını öne süren örnek yaklaşımlardan birini incelediği bir yerde, kimliğe ilişkin tartışmaların bile edilgen bir iklimin ürünü olduğunu söyleyememektedir (Yavuz, 1998: 101-104). Şarkiyatçılık bağlamında burada önemli ve rahatsız edici olan ayrıntı, kültürel temsili yapılan öznelere özellikle dindar Müslümanların, insani bir yeti olarak kabul edilen dilden ve kendini temsil kabiliyetinden yoksun olduklarının varsayılmış olmasıdır. Kuramsal yaklaşım ve mantıksal tazammun bakımından bir dili bulunmayanlar insan olarak kabul edilmediğinden, dindar Müslümanlara bir hayvanat bahçesinin üyelerine yaklaşıldığı tarzda yaklaşılmakta ve genellikle onların belgeselleri yaratılmaktadır. Dindar Müslümanların tarihine ilişkin yabancı kültür yazımlarının yanı sıra içten onlara ilişkin antropolojik çalışma yapan araştırmacıların yapıyor oldukları, çeşitli belgeseller yaratmaktadır (Said, 2000: 43-68; 2010: 350; Mufti, 2007: 320; Carrier, 2007: 464). Daha sonra söz konusu belgesellerin mantıksal içerimlerine uygun anlayışların benimsenip benimsenmemesi nispetinde dindar Müslümanların bilim yapıp yapmadıklarından söz edilmektedir. Şarkiyatçılık sorunsalında meselenin,

Kıta Avrupası ve Kuzey Amerika’nın küresel ölçekteki siyasi, ekonomik ve kültürel hâkimiyetinden kaynaklandığı ve evrensel bir insanlık adına öncelikle söz konusu egemenliğin kırılması gerektiği üzerine herhangi bir biçimde durulmamaktadır. Meselenin bu yönüyle vaz edilmeyişi, İslâm’ı teolojik bir bağlam olarak tartışan dindar Müslümanların da kendilerine haksızlık etmelerine ve teolojiyi şarkiyatçı bir tonda ele almalarına yol açmaktadır. İslâm Peygamberi’nin modern evrensel insan hakları beyannamesine riayeti, kadınların oy hakkının İslâm’da önceden meşrulaştırılmış olması ve köleliğin aslında zamana yayılarak çözülmesi gibi İslâm kelamını ilgilendiren pek çok konu, asıllarından memnuniyetsizlik duyularak alımlanmakta ve zamanla Müslüman öznenin İslâm tarihine yabancılaştırılmasının yanı sıra insan olmak bakımından edindiği özsaygının yetersizliği olağan kılınmaktadır. Bunun tabii bir uzantısı olarak örneğin İslâmiyet’in teolojik ve hukuki ayrıntılarından onun yayıldığı coğrafyalara değin her bir tarihsel unsur, özellikle Batı’daki benzerlerine uygunluk kıstası bakımından anlamlandırılmakta ve bir değer görmektedir. İslâm fikhından “ibadetler” bölümünün atılarak bu medeni haklar düzenlemesinin “İslâm hukuku”na indirgenmesi ve klasik Müslüman filozofların, Yeniçağ ve aydınlanma yazarlarına ait eserlerde hedeflenen tazammunlara uygunluk esasına göre çağdaş kavramlar açısından incelenmeleri söz konusu uzantının daha özel örnekleridir. Böylece dindar Müslüman özne, kendine ait olanı, ötekinin bakış açısından edinmekte ve mevzubahis olan bakış açısının yarattığı uzaklaşma ve uyumsuzmalar bilinçli olarak paranteze alınmaktadır. İleride daha ayrıntılı soruşturulacağı şekilde şarkiyatçılıkla edinilmiş yeni dilsel alışkanlıklar veya söylem tarzları, şarkiyatçılıktan önceki sürecin bir dil-öncesi dönem olarak algılanmasını ve olumsuzlanmasını meşrulaştıracak ve bu da dindar Müslüman öznenin gerçekten dilsiz kalmasına yol açacaktır. Dil-sonrası dönem olarak alımlayacağımız dönemde İslâm ilahiyatçıların ve alelade dindar Müslümanların yanı sıra sözgelimi divan edebiyatı veya Arap dili ve belagatini çalışanların maruz kaldıkları dinsel ötekileştirmeler –oysa bir divan edebiyatı uzmanı ya da Arapça uzmanının dindar Müslüman olması şart değildir- şarkiyatçılığın doğal yansımaları olarak alınmalıdır ve gerçekten de bunlar göz önünde bulundurulmaksızın oryantalist söylem yeterince anlaşılmaz.

Dindar Müslüman özneyi kuran üçüncü temel dilsel alışkanlık, Batı’da Katolik kilisesine karşı yürütülen politik propagandanın bir parçası olarak olgusallaşan modern ulus-devlet anlayışları ve kurumsal dindarlığa yönelik eleştirilerin İslâm’ı da bağlayacak tarzda alımlanışıyla ilgilidir. Modern Türkiye’nin kendi iç politik dengelerini de yakından ilgilendiren bu konuda, Osmanlı’nın düşüşünden ve Müslümanlığın aslında şarkiyatçılıkla edinilen görece doğru kimliğinden kazanılan psiko-teolojik travmalar ilerlemek için olması gereken aydınlanmada bulunabileceğini göstermektedir. Öncelikle Kıta Avrupası’ndaki politik, ekonomik ve kültürel gelişmelerin, ikinci olarak aynı bağlamlarda Kuzey Amerika’da gerçekleşen bir dizi devrimsel dönüşümün, Avrupa coğrafyasında yaşanan Katolik kilisesi tecrübesiyle

yakından ilişkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda sözgelimi 1600 yılında öldürülmeye sonuçlanacak Giordano Bruno tecrübesi üzerinde durulabilir. Mevzubahis olan düşünür, daha sonra aydınlanma yazarlarının ortak temasını teşkil edecek tarzda, Katolik Kilisesi'nin bizzat kendisinin mevcudiyetinin hem Hıristiyan inananları ve hem de Kıta Avrupası'nda yaşayan herkes için bir talihsizlik olduğunu, onu yenileyerek değiştirmek (reformasyon) yerine ondan kurtulmak gerektiğini öne sürmektedir. Ona göre Protestanlık da tıpkı Katoliklik gibi bir dizi zalim uygulamaların ana aktörü olarak olgusallaşmış ve Tanrı'nın ve kurumsal dinin söz konusu aracı kurumlardan kurtarılması gereği kendisini göstermiştir. Daha sonra kapitalizmle beraber aydınlanma ve modernitenin iki temel bileşeninden biri olan laiklik –yani dinin bilgi ve toplumsal pratik alanlarından dışlanması-, Bruno'ya göre insani yaşamın gerektirdiği bir vargıdır. Tuncar Tuğcu, Bruno'nun yaklaşımını karakterize ederken onun ağzından, kilisenin şeytani planın bir parçası olduğunu öne sürmektedir (Tuğcu, 2000: 359-368). Nitekim hem Fransız aydınlanmasında hem de Alman aydınlanmasında ayrıcalıklı bir yeri bulunan Jean-Jacques Rousseau, temel eserinde Bruno'nun bulgularını ileri bir noktaya taşımakta ve Hıristiyan insanların kuracağı bir toplumun insan toplumu olamayacağını iddia etmektedir. Ona göre, tüm insanların birbirlerini kardeş olarak algılayacakları ve artık birbirlerinin toplumsal yaşamına ve bilimine müdahale etmeyecekleri bir devlet anlayışı anlamında bir din algısının mevcudiyeti elzemdir (Rousseau, 2010: 124-135). Hıristiyanlığı ve Katolik kilisesini söz konusu tarzda tenkit eden Rousseau'nun, Yahudilik ve İslâmiyet, Hz. Musa ve Hz. Muhammed (S) için övücü ifadeler kullanması ve Hıristiyanlığa örnek olarak göstermesi de anılması gereken önemli bir detaydır (Rousseau, 41). Aydınlanma yüzyılında İngiltere, Fransa ve Almanya'da genellikle aynı temalar işlenmiş ve kurumsal dinin günlük yaşamdaki uzantılarının yol açtığı talihsizliklere özellikle değinilerek dinin özel hayatın dışına taşmaması gereği savunulmuştur. Bu savunmanın rasyonelleştirilmesi ve insan yaşamının mekanik bir süreç olarak alımlanması, aydınlanmanın en temel karakteri olmuş (Ewald, 2010: 17) ve aynı Müslümanlığın kurumsal kimliğine uygulanmıştır.

Aydınlanma felsefesi üzerine yaptığı araştırmalar saygın bulunan Gerald Hanratty, aydınlanma döneminin etkin üç düşünürüne ayırdığı bir eserinde, önce John Locke ve sonra David Hume'un din ve geleneksel değerler konusundaki ötekileştirmelerine, bu arada George Berkeley'in aydınlanmacı indirgemelere verdiği cevaplara hassasiyetle yer vermektedir. Hanratty'nin eserinde aynı olgulardan hareket eden üç düşünürden ilk ikisinin benzer bir tepkiyle kurumsal dine ve Ortaçağ'dan kalan geleneksel unsurlara karşı çıktıkları, Berkeley'in ise söz konusu karşı çıkışın fazla abartılı ve amaçsız olduğunu öne sürerek aydınlanmacıları uyardığı görülmektedir (Hanratty, 2002). Burada özellikle Hume üzerinde biraz durmak gerekmektedir. Bu yazar, sözgelimi İslâmiyet'i bilmediği halde tüm dinler için genellemeci bir üslupla konuşmakta; evrene yayılmış fiziksel bir nedenselliği bile reddetmesine karşın tarihteki ilk dinsel durumların toplumsal renkleri bağlamında

son derece determinist bir tavrı benimsemektedir. Hanratty’nin işaret ettiği tarzda, Hume’un felsefesini inceleyenler, onun akıl ve din eleştirisinin yol açtığı nihilist çıkarımların sonrasındaki başarısızlıklara pek dikkat çekmemişlerdir (Hanratty, 2002: 79). Her ne kadar Immanuel Kant’ı dogmatik şüphesinden uyandıran bir yazar olarak biliniyor olsa da –aslında Kant düşüncesinin de benzer felsefi açmazları bulunmaktadır- Hume’un kurumsal din eleştirisinde bulunan ve kurumsal dinin toplumsal uzantılarının eleştirilmesinde temel bir fonksiyon üstlenen iki öncül olarak, İsa’dan sonraki ilk yüzyıllarda yeryüzünde çoktanrıcılığın egemen olduğu ve esas olarak ilk kurumsal dinlerin çoktanrıcı olduğu yolundaki öncüller (Hume, 2004: 38-39) hatalı ve kanıtlanamamış öncüllerdir. İslâmiyet’te genelde bilindiğinin aksine insanların doğayı inceleyerek bir yaratıcı fikrine ulaşmadıkları yolundaki eleştiri de Hume’un ısrarlı davrandığı hatalı öncüllerden bir diğeridir (Hume, 40-42). Akıl mutlak hükümlerini reddettiği öne sürülen Hume’un teolojik unsurların akla aykırılığında yola çıkan çelişkili tutumu bir yana, H. E. Root’un işaret ettiği tarzda dinin doğal bir gereksinim olmasına karşı çıkan Hume, yaptığı yıkıcı eleştirilerle modern din felsefesinin kurucusu olmuş, kendisinin yaklaşımları daha sonra din üzerine çalışan antropologlar ve psikologlarca esas alınmış ve belki de tüm dinsel reddetme manasında ateist bir teolojinin de ölü açılmıştır (Root, 2004: 15-33). Burada müşkül olan iki nokta bulunmaktadır. Birincisi, dini inancı ve onun kurumsal pratiklerini benimseyen insanlar adına akli bir karar alınarak onlara doğrunun öğretilmeye çabalanmasıdır. Böylelikle Hume pek akli olarak algılanmayan bir sahada bile akıl-üstü bir konumda bulunduğunu öne sürmüş olmaktadır. Çünkü Ludwig Wittgenstein’in sonraları saptayacağı şekilde düşünülebilir olan ile düşünülebilir olmayı birbirinden tefrik etmek, öncelikle düşünülebilir olmayanın düşünülebilmesini gerektirecek ve burada yapılacak herhangi bir düşünsel tasarruf da spekülasyondan ileriye geçmeyecektir (Wittgenstein, 2008: 11). Müşkül olan ikinci nokta, aşağıda Feuerbach’ta tekrar temas edileceği şekilde, din hakkındaki felsefi temsillerden sadece biri olduğu halde Hume’un yaklaşımının dinlere yaklaşımda esas alınan bir kıstas olarak görülmüş olması ve özellikle Türkiye’de dindar Müslümanların ona bir cevap vermelerinin beklenmesidir. Tarih boyunca ve küresel bir ölçekte her dinden pek çok insanın felsefeye kuşku ve endişeyle yaklaşmasının müşterek gerekçesi, felsefede baz alınan din temsillerinin özellikle olumsuz olmasıdır. Teolojik unsurları ve kurumsal dinin pratiklerini meşrulaştıran, onlarla temel müşkülleri çözümlenmeye çabalayan insani soruşturmalar ise felsefi olarak algılanmamakta ve yeterince akli olmamak bakımından genelde mahkûm edilmektedir. Oysa felsefenin daha çok sayıda insan tarafından anlaşılması ve onaylanması, felsefenin tarihsel yararını artıracığı ölçüde ona karşı duyulan yaygın korkular azalacaktır. İkinci müşkül bu noktada önemli olmakta ve felsefede olumsuz dini temsillerin kullanılmasıyla adeta felsefe inananların dışlandığı bir tartışma sahası haline gelmektedir.

Aydınlanmacı din temsilleriyle ilgili olarak önce XIX. yüzyılda yaşamış bir yazar

olan Ludwig Feuerbach üzerinde durmak ve sonra da tüm dinseliliklerden arınmış devlet yapısına işarette bulunmak faydalı olacaktır. Çünkü dindar Müslümanların çağdaş dönemlerde yaşadıkları toplumsal travmaların anlaşılmasında Feuerbachçı din temsili kayda değerdir ve özellikle Türkiye’de psiko-teolojik durumları devletin kurumsal gelişmesinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu arada dinsel temelli ve özellikle dindar Müslümanlar lehine değişecek tarzda işleyen bir yeni toplumsal ayrıcalıklandırma veya imtiyaz talebinin söz konusu olmadığını, çalışmamızda tarihsel bir durum saptamasında bulunmak ve bu yönde bir bilinçlenmeyi temin etmek gayesine matuf bir kapsam içerisinde kaldığımızı belirtmemiz lüzumludur. Herhangi bir insandan daha kusursuz olmayan dindar Müslümanların da imtiyazlı kılındıkları takdirde kendilerine yapılarına benzer hak ihlallerinin faili olabileceklerini göz ardı etmiyoruz. Onlar açısından psiko-teolojik olarak gelişen olumsuz süreçler başkaları açısından da psiko-politik bir düzlemde gelişebilirdi ve bundan sonra da gelişmemelidir.

Ludwig Feuerbach, Marksçı tarihsel materyalizmi büyük ölçüde etkileyen eseri *Geleceğin Felsefesi*’nde, David Hume’un kurumsal dini olumsuzlayan tezlerini daha ileri bir noktaya taşıyarak din için tamamen kutsal-dışı bir izah geliştirmektedir. Bir taraftan teolojiji antropolojik bir felsefe için temel bir hareket noktası olarak olumlayan Feuerbach, bir taraftan da onun ilk iddiası olan Tanrı’nın varlığının yok-sulluk ve sefalet nedeniyle insan tarafından icat edildiğini ve aslında tarihsel zorunluluğun kurumsal dinin aleyhine işlediğini öne sürmektedir (Feuerbach, 2012: 129-144). Ona göre, dinlerin toplumsal uzantılarını benimseyenler –burada Katolik ve Protestan tecrübelerin esin kaynağı oldukları göz ardı edilmemelidir-, farkında olmadıkları bir insani yazgıya kendilerini teslim etmektedirler ve bu yazgının neticesi hakikate varamamaktadır. Feuerbach, Kant felsefesinin açmazlarını aşma girişiminde bulunan Hegel düşüncesinin etkisinde ve onu aşmaya çalışan bir yaklaşım ortaya koymakta; bu arada herhangi bir dinden dindarların hakikati bulma yöntemlerini aşağılamaktadır. Feuerbach’ın söz konusu tutkulu eleştirisini ve ardından Edward Hallett Carr’ın yer verdiği biraz abartılı bir mektubun iddiasına göre Ortaçağ din ve siyasetine en öldürücü darbeyi vuracağı ifade edilen Karl Marx’ın yaklaşımlarını, aydınlanma dönemi ve sonrasında özel olarak Prusya’da ve genel olarak Kıta Avrupası’nda görülen Hıristiyanlık ve İncillerle ilgili tartışmalardan azade alımlamak yanlış olacaktır. Aydınlanma sırasında ve sonrasında yanlış sorulan bir soru ile dinin mi insanı yarattığı, yoksa insanın mı dini yarattığı sorusu, dinin doğası üzerine temellenen bir merakın, dinin ve dindarların aleyhine sonuçlanmasına neden olmuş görünmektedir (Carr, 2010: 36-38). Daha sonra aydınlanma dönemi yazarlarını kayda değer bir tarzda tenkit edecek ve Tanrı’nın mevcudiyetini büyük ölçüde olumlayacak olan Martin Heidegger bile Ortaçağ Hıristiyan teolojisi için benzer olumsuz imalarda ve suçlamalarda bulunmaya devam edecektir (Heidegger, 2008: 242).

Yukarıda temas edilen felsefi din temsillerinin ve Katolik Hıristiyanlık üzerinde temellenmiş din eleştirilerinin neticesinde, kurumsal dinleri ve Tanrı’nın bizzat mevcudiyetini yadsıyan yaklaşımların üstünlüğü ve imtiyazlı oluşları kabul edildi. Türkçede sözgelimi Friedrich Nietzsche hala yanlış anlaşıl原因 ünlü “Tanrı öldü” cümlesi ile ve Karl Marx da yine yanlış anlaşıl原因 ünlü “din kitlelerin afyonudur” önermesiyle anılmakta ve felsefe de genelde öncelikle teolojiyi ve Tanrı’yi aşağılayan bir bağlam olarak kabul edilmektedir. Dindar Müslümanların, felsefi temsillerin de birer yorum olarak kalacakları saptamasında bulunamamalarının ötesinde söz konusu yaklaşımı benimseyenler de felsefe ve sosyal bilimlere kendilerine has bir etkinlik olarak görmektedirler. Değınildiğı üzere tıpkı Alman aydınlanmasında olduğu gibi Türkiye’nin modernleşmesinde de dinin doğasına ilişkin edilgen tartışmalar merkezi bir yer işgal etmiştir ve aydınlanmacı ulus-devlet anlayışını alımlayan Osmanlı son dönem aydınları aynı zamanda kurumsal dinden de kurtulmak istemişlerdir (Lewis, 2009: 541-561). Bu yöndeki gelişmeleri meşrulaştıran her türlü söylem de dindar Müslüman özneyi kuran üçüncü temel unsur olarak kabul edilmek durumundadır.

Edward Said, *Şarkiyatçılık*’ın hemen girişinde, Beyrut’un 1975-1976 yıllarındaki iç savaş sırasında büründüğü manzaranın bir Avrupalı için ne denli hüznü verici olduğunu belirtmek üzere Fransız bir gazetecinin tanıklığına başvurur ve onun kaleminden şu sözü nakleder: “Burası bir zamanlar Chateaubriand ile Nerval’in Şark’ına...aitmiş gibi görünürdü.” Sonra Said, şöyle bir yorumu eklemekten yapmamaktadır: “Beyrut konusunda haklıydı tabii, hele bir Avrupalı olduğu düşünülürse. Şark neredeyse tümünden Avrupa’ya özgü bir buluştu...” (Said, 2010: 11). Dindar Müslümanların mevzubahis olan üç temel etken üzerinden edinilen dilsel alışkanlıklar sayesinde kurulan yeni kimlikleri için de kuşkusuz benzer saptamalarda bulunanlar vardır ve çoğunlukla onların akademik tazammunları Türkçe işleyişlere göre ayrıcalıklı tutulmaktadır. Türkiye’deki sorunsal bir başka dil olan İngilizce ile düşünmenin bir örneğı, 1999 Nisan’ında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde Müslüman kimliğı dolayısıyla aşağılanan Merve Kavakçı’nın, postkolonyalist kuramdan faydalanarak modern Cumhuriyet’teki akademik ve politik tecrübeyi bir çeşit “seküler fundamentalizm” olarak nitelendirmesinde bulunulabilir. Mevzubahis olan örnekte Osmanlı’daki dindar Müslüman kimliğinin normalliğiyle modern rejimde aynı kimliğın özellikle kadın sorunu üzerinden edindiğı eşitsizlik arasındaki psikolojik mesafeye dikkat çekilmiş olması son derece önemlidir (Kavakçı, 2013: 4-10). Fakat dindar Müslümanların edindiğı ikincilleştirilmenin esas örneğı, Türkiye’de 2007 yılı içerisinde cereyan eden Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde bulunabilir. Söz konusu hâdisede eşi başörtülü bir erkeğın Cumhurbaşkanı adayı olmasının garipsenmesi, yurttaşlar arasında bir eşitsizlik olarak algılanıp da psikolojik olarak gayrimeşru kabul edilmemiştir. Bunu temin eden bir süreç olarak, Osmanlı’nın gerilemesindeki teolojik tazammun, şarkiyatçı İslâm’ın bir asıl olarak benimsenmesindeki heyecan ve son olarak Katoliklik ve Protestanlık üzerinden

aşağılanan kurumsal din söyleminin İslâm'a mal edilmesindeki teolojik refleksler, daha önce kendi kendilerini kurabilen bir dilsel çerçeveye sahip olan dindar Müslümanların Türkiye'de alışılmış edilgen dilsel şemalar tarafından kurulmalarına yol açmaktadır. Bunun yarattığı travmatik durumlar bir Avrupalı için bazen aykırı göründüğü ölçüde kuşkusuz tuhaf görünmemektedir.

Aşağıda politik arka plan üzerinden dilsel alışkanlıklar için yeni bir bağlam yaratılacaktır ve aslında dindar Müslümanlar açısından bir devrimle dil-öncesi dönemi dil-sonrasından ayıran süreçlere yer verilecektir. Fakat henüz burada belirtmek gerekir ki, yukarıda temas ettiklerimiz dil-sonrası dönemde etkili olan üç temel etkidir ve sürekli anımsamak lüzumu hissedilmektedir. Osmanlı'nın düşüşünü kendi Müslümanlığı cihetinden kelâmî (teolojik) bir sorun olarak idrak eden bir dindarın, kapitalistleşmeyle İslâm ahlakını bütünlüştürme ve her ikisini de Marksist çerçeveye uydurma gereği oldukça yorucu ve çoğunlukla çözümsüz bir kişilik dağılmasına yol açmaktadır. İkinci olarak İslâmiyet'in temel kaynaklarının anlaşılmasıyla ilgili söz dağarcığının şarkiyatçılar tarafından yeniden oluşturulmuş ve yerel katılımcılar tarafından onaylanmış hali, söz konusu çözümsüz kişilik dağılmasının ideolojik olarak bile sahiplenemeyeceği bir belirsizliğe neden olmaktadır. Üçüncü olarak ise, ideolojik olarak bile sahiplenilemeyen kurumsal dinin toplumsal pratik alanlarından dışlanması ve felsefi olarak aşağılanması, sadece bir tercih olan İslâmî dindarlığın büsbütün bir sorun kaynağı olarak idrak edilmesine zemin hazırlamaktadır. Bütün bunların içerisinde dil-öncesi dönemden kalma ahlaki ve hukuki beklentilerin yüklendiği dindar Müslüman özne, kayda değer hak çatışmalarının temel nesnesi haline gelmektedir ve burada daha edilgen konumda bulunduğu kabul ettirilen dindar kadınlar tam olarak nasıl bir insan olduklarına karar verememektedirler. Kendine ait dilsel bir çerçeveden de mahrum bırakılan söz konusu özneler, sonradan dayatılmış dilsel alışkanlıklar üzerinden bir çeşit "yapıntı-kendilik"ler olmakta, bu sırada buldukları kelime hazinesiyle çeşitli psiko-teolojik süreçlere girişmekte ve genellikle alay konusu olmaktadır. Burada 'psiko-teolojik' terimiyle kastedilen, teolojiyle bir münasebete sokulmaksızın herhangi bir tarzda düşünülmemeyen tüm zihni durumlardır. Dindar Müslümanlar, aşağıda açıklanacağı tarzda aslında yaşamları gereken hayatı bir bütün olarak fazla gören bir kişilik yetersizliğiyle olgusallaşmakta ve böylece sürekli kendi-dışı bir arayışla maksatsız bir tarzda yaşamı bölmektedirler.

SİYASİ ARKAPLAN

Kıta Avrupası'nın batısında ve kuzeyinde modernleşmenin münhasıran din olgusu üzerinden gelişmiş bir süreç olduğuna değindik. İşarete bulunduğumuz tarzda Hıristiyanlık ve özel olarak Katolik kilisesinin Batılı modern klasiklerde olumsuz çağırışmaları bulunmakta ve aklın olgunlaşması veya özgürlüğünü kazanması olarak açıklanan aydınlanma olgusu da ziyadesiyle dinsel dayanaklara karşı

düşünölmektedir. Yani bir anlamda Batılı zihinlerin Katolik ve nispeten Protestan bağlamlardan arınması, onların özgürleşmesi olarak alımlanmaktadır. Modern tecrübeye kapitalizme giden yolu izah etmek üzere geleneksel ekonomik ilişkilerin terk edilmesi bağlamında Max Weber’in Protestan ahlaka verdiği görece olumlu konumu da ayrıcalıklı değil araçsal bir konum olarak görmek gerekmektedir. Çünkü Weber, kapitalizmi yaratan ruhu incelediği veya yeniden kurguladığı eserinde, Protestanlığın yarattığı farklılığı, söz konusu dinsel yoruma mensup sermayedarların sayısının Katoliklerinkine nispetle hayli fazla olmasına dayandırmaktadır (Weber, 2011: 7-19). Andrew Davison’un süreci olumlayarak işlediği tarzda, Türkiye’de de modernleşme, Batı’daki seleflerine uyarak, öncelikle siyasi sekülerleşme veya dinden arınma şeklinde anlaşılmiş ve uygulanmaya çalışılmıştır. Türkçe yazan aydınlar da, tıpkı aydınlanmacı Avrupalılar gibi, dine bir mesafe koyarak düşünmeye başladıkları takdirde gerilemiş ve yıkılmış Osmanlı’nın yerine kurulan Türkiye’nin ekonomik ve siyasi alanlarda hızla gelişeceğini varsaymışlardır (Davison, 2002: 143-159). Burada siyasetin, sosyoloji ve ekonomiden ayrık düşünölmeyeceğini, temelde toplumbilime karar verenin politik süreçler olduğunu göz önünde bulundurmak oldukça önemlidir.

Modern Türkiye’de İslâm sorunsalını etüt eden İsmail Kara, Osmanlı’nın ufak bir geri kalanı olarak görölen coğrafyada dinli de dinsiz de olunamadığını sergileyen bir sosyo-politik tecrübeyi ortaya çıktığını; siyasi mercilerin veya bir kurumsal olgu olarak siyasetin dini alanın sınırlarını ve bulunuş yerlerini kararlaştırmaya çalıştığını, böylece İslâm’ın toplumsal yaşamdaki yerinin siyaset tarafından düzenlendiğini belirtmektedir (Kara, 2008: 11-34, 53-60). Kara’nın naklettiği bir muhtevada Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün Ahmet Hamdi Başar’a laikliğin dinsizlik olup olmadığıyla ilgili sorduğu soruya verilen cevapta, İslâmliğin da -tıpkı Martin Luther anlatısındaki gibi- bozulduğu anlatılarak, onun belirli bir teolojik sınıfın elinden kurtarılarak çeşitli dogmalardan arındırılması işinin esas laiklik olarak algılanması durumunda laikliğin dinsizlik olmayacağına vurgu yapılmaktadır (Kara, 2008: 47-48). Burada tartışmaya açık olan detay, genelde akla gelenin aksine, laikliğin edilgen bir tarzda alımlanışından önce, bir dinin kendi teolojik gelişimine devletin veya siyasetin yaptığı müdahalenin meşru görölmesidir. Daha önce sözgelimi İslâm-cılığın etkili olduğu ve siyasi gücün etkili kılındığı bir zaman olarak nitelendirilen II. Abdülhamid döneminde bile böyle bir politik meşruiyetle karşılaşmıyoruz (Mardin, 2002: 91-94). Modern Türkiye’nin kuruluşundaki siyasi irade, sadece dinin tezahür sınırları ve toplumsal görünüm alanlarına değil, aynı zamanda onun (İslâm’ın) teolojik içeriğine de müdahalede bulunma hakkını kendinde görmektedir. İsmail Kara’nın saptamasına uygun olarak 1990’lardan sonra günümüzde sosyo-politik arenada fazlasıyla tartışılan bir olgu olan Alevilik’in mevcut durumuna rağmen Diyânet İşleri Başkanlığı’nın coğrafyamızdaki ihdası, öncelikle siyasi hesaplara mani olmayacak bir psiko-teolojik muhteva yaratılması hedefine matuftur ve söz konusu idari teşkilatın icadiyla tecrübe edilenler dindar Müslümanların lehine ol-

mamıştır (Kara: 2008: 93-106). Nitekim son zamanlarda toplumsal dini sığınma mekanları olarak modern bir tarzda toplumsallaşan cemaatlerin mevcudiyetini münhasıran bu hâdise üzerinden yeniden takdir etmek lüzumludur. Çünkü tuhaf bir şekilde dindar Müslümanlar, kararlaştırılan psiko-teolojik maliyetlerden kurtulmak üzere yine benzer psiko-teolojik sorunların zamanla edinileceği modern barınaklara sığınmakta ve bu durumda bile onların aleyhine yorumlar yapılmaktadır. Özel olarak işarette bulunmak gerekir ki, hala Türkiye’de laikliğe aykırılık dışındaki salt sosyolojik bir mesele olarak, onları herhangi bir tarzda rejimin karşıtı bir politik yapılanmayla ilişkilendirmeksizin söz konusu cemaatler üzerine bir tane inceleme yapılmış değildir. Hala Türkiye’de toplumbilimler, devletin ve siyasi kurumların meşru gördükleri psiko-teolojik müdahaleleri yenilemekte ve dine karşı bilinçlenmenin araçları olarak görev yapmaktadırlar. İktidar ile bilim arasında olgusallaşan bu türden bir münasebet, Michel Foucault’nun saptadığı aritmetiğe uygun olarak (Foucault, 2006b: 207-215, 274-287), evcilleştirici ve disipline edici bir görünürlikle var olmaya devam etmektedir. Modern Türkiye’de din veya İslâm, -asında Kıta Avrupası’nın gerilemiş tarihinde olduğu gibi- devletten veya münhasıran siyasetten bağımsız ele alınamaz. Fakat söz konusu devlet veya siyaset de aydınlanma fikrindeki kendini büyük görme ve şimdiki zamanı evrensel tüm insani anlar için abartma etkinliği ile (Foucault, 2011b: 175-178) irtibat halindedir.

Bizim buradaki incelememizin gayesi, sadece din etrafında meydana gelen hadiselerin tespiti değildir. Özel olarak din etrafında meydana gelen hadiselerin tazammun ettiği söylemlerin yarattığı dilsel alışkanlıkların bilinçaltı ve onların dindar Müslüman öznenin kurulmasındaki rolleri üzerinde duruyoruz. Böylelikle toplumsal bir görünürlük kazandığını ve artık itiraz edilemez bir sözleşme haline geldiğini varsaydığımız bir hak çatışması pratiğini anlaşılır kılmaya uğraşıyoruz. Aşağıda temas edeceğimiz tarzda Türkiye’de dindar Müslümanlara yönelik olumsuz söylemlerle yukarıda değindiğimiz siyasi meşruiyet arasında bir irtibat bulunmaktadır. Siyasi müdahalenin meşru görülerek kanıksanması, beraberinde yaratılan bilimsel muhtevaların ona göreli fonksiyonelleşmesini getirmekte ve söz konusu bilimsel etkinliklerin de bir söylem tarzı olarak ele alınmasını gerektirmektedir. Bunu sonraki başlığımızın altına bırakarak siyasetle ilgili başka bir detaya yer vermek istiyoruz. Söz konusu detay, genelde dindarlarla ilgili yansımaları üzerinde durulan; fakat bir toplumda düşüncenin oluşumuyla ilgili süreçler bakımından ise pek incelenmeyen bir ayrıntıdır. Kastedilen, Tuğrul Şavkay’ın işaret ettiği önemli bir dil kırılması olayı olarak harf inkılâbının siyasi ve dini vechesi ve mevzubahis olan hadisenin dindarlar ve düşünsel süreçlerle ilişkisidir.

Şavkay’ın belirttiği şekilde, dil ile algı arasında sıkı bir münasebetin bulunduğu ve sözgelimi alfabeyle dünyaya bakış ile elifbayla bakış arasında önemli bir farkın olduğunu; ayrıca modern Türkiye’de harf inkılâbını doğuran temel etkenlerin

siyasi ve ideolojik olduğunu saptamak durumundayız. Şavkay’a göre, önce harf inkılâbının, onu müteakiben tarih ve dil devrimlerinin uygulamaya konulması tesadüfî değildir ve Kemalist aydınlar, İslâm’a, münhasıran Araplara ve İslâm medeniyetine duydukları hoşnutsuzluk nedeniyle dilsel alışkanlıklardan İslâm’la ilgili her şeyi çıkarmak için bir dizi girişimlerde bulunmuşlardır (Şavkay, 2002: 15-19, 65, 101). Tam da bu bağlamda İsmail Kara, özellikle 1940’lardan itibaren noktalanmış bir klasik Osmanlı Türkçesi dilinin ardından artık düşünmenin ve felsefe yapmanın mümkün olmadığını; çünkü uzun tecrübelerle edinilmiş anlamları taşıyan kavramların birer birer öldüğünü dile getirmektedir (Kara, 2010: 11-17).

Kemalist aydınların –belki tümünün böyle bir hedefi olmamıştır- hedeflerine uygun olarak harf inkılâbı gerçekten de Türkiye’deki dindar Müslümanlar açısından kritik bir döneme karşılık gelmektedir. Daha önce değindiğimiz tarzda, dindar Müslümanların dil-öncesi ve dil-sonrası dönemleri, söz konusu devrimin olanaklı kıldığı sürecin ardından görünür olmuş ve kayda değer bir manada hissedilmiştir. Devletin veya siyasetin dini alana ve teolojik gelişime müdahalesinin temel unsurlarından birini burada bulmak gerekmektedir. Kuşkusuz harf inkılâbı tek başına düşünüldüğünde ne iyi ne de kötüdür; fakat zihinsel ve toplumsal yansımaları bakımından ele alındığında zararlı olmuş bir hadisedir. Jacques Lacan’ın ve Michel Foucault’nun belirlemeleri gereğince bilinç oluşumu dil-sonrası veya dil edinimi anında kazanılan bir olgu ise, harf inkılâbının ardından dindar Müslümanların bir daha dil-öncesindeki tecrübelerine erişmelerinin pek mümkün olmadığı bir vakıadır. Aslında dil-öncesi dönem, bir dilin bulunmadığı ve ihtiyacın hissedildiği bir zamana denk gelmektedir. Ne var ki Türkiye aydınında ve münhasıran dindar Müslümanlarda dil-öncesi dönem, devletin ve siyasetin psiko-teolojik süreçleri yönlendirmek ve böylece modernleşmeyi temin etmek için inkâr ettiği ve tarihin dışına attığı bir zamana göndermede bulunmaktadır. Böylece tarih, arzu edilen bir kırılma anından sonra başlayacaktır ve toplumsal hafıza veya hissedişler daha öncesine erişemeyeceklerdir. Bu durumda özellikle dindar Müslümanlar, psiko-teolojik açıdan sahiplenmek durumunda kaldıkları Osmanlı’nın çöküşü tecrübesini, şarkiyatçılık gerçeğini ve aydınlanmanın İslâm’a göre durumunu ancak yine şarkiyatçılık ve aydınlanma çerçevesinde izin verilmiş bir kelime hazinesi içerisinde kalarak düşünmek zorunda kalacaklardır. Son durumda tecrübeler zihinde bulunsun bile, onlara uygun bir dilsel alışkanlık bulunmadığından herhangi bir yolla aktarılamayacak alışkanlıklardır ve neticede dindar Müslümanlar sistematik bir ideolojik söylem üretebilecekleri bir bilinçaltından da mahrum bırakılmaktadırlar. Mesela Türkiye’de Çanakkale Zaferi ve İstiklâl Mücadelesi anlatılarının Kur’ân-ı Kerîm’den âyetler ve Peygamberin hadisleriyle buluşturulmasını ve ancak böylelikle İslâm’ın meşrulaştırılabilmesini böyle bir arka planla anlamak gerekmektedir. Genelde gerici bir söylem olarak alınılan bu yaklaşımda bile tarihsel ve kültürel bakımdan bir zorlama ve yoruculuk bulunmaktadır. Böylece dindar Müslümanların aydınları bile en iyi ihtimalle Türkiye’ye özgü ve Türkiye’nin ulusuyla sınırlı bir İslâm teolojisi

inşasında bulunmuş olmaktadır. Bu örneğin bir yansıması olarak yeni Kürt dindar Müslüman gençlerin, bu çeşit bir İslâm teolojisini de özellikle yadsıdıkları göz önünde bulundurulmalıdır. Son tahlilde Türkiye’de dindar Müslümanlığın bürüdüğü muhtevayı daha açıklıkla görme imkânına erişebiliyoruz.

TÜRKİYE’DE DINDAR MÜSLÜMANLARA YÖNELİK OLUMSUZ AKADEMİK SÖYLEMLER

Dindar Müslümanların içerisinde buldukları psiko-teolojik travmaların yanı sıra onlar hakkında oluşturulmuş çeşitli olumsuz söylemler bulunmakta ve söz konusu söylemler de dil-sonrası dönem olarak kavramsallaştırdığımız zamanda özbilinci şartlandırmaktadırlar (Shayegan, 2010: 41-45). Genel olarak mevzubahis olan söylemlerin üç kategoride toplanması mümkün görünmektedir. Bunlardan ilki, herhangi bir değiniyi hak etmeyecek tarzda doğrudan bilimsel üsluptan yoksun bir bağlama oturan ve psikolojik bir savaş olarak nitelendirilebilecek saldırılardır. İkincisi, bilimsel çerçevede üretilen ve anlaşılabilir bir sistematığe sahip bulunmayan; fakat ilki gibi birtakım hakaretimiz temalar üzerinden yürüyen toplumbilimsel metinlerdir. İkinciye dair örnek vermek mümkün olduğu ölçüde yol gösterici de olabilir. Üçüncüsü ise, bilimsel ve sistematik bir tarzda ortaya konulan, daha önce işaret edilen siyasi hesaplarla arasını iyi tutarak betimlediği tüm toplumsal süreçlerde aslında dindar Müslümanlara edilgen olmayı öğütleyen toplumbilimsel araştırmalardır. Son kategorideki yaklaşımlar, dindar Müslümanların dil-öncesine ait tecrübelerinden gelen kavramları bilinçli olarak göz ardı etmekte ve onlara gayet insani yaklaşıyor görünürken esasen onları nesneleştirmektedir. Özellikle dindar Müslüman kadınlar ve başörtüsü olgusu üzerine eğilen toplumbilim incelemelerini son kategoride değerlendirmek gerekmektedir. Belirttiğimiz üç kategori altında ortaya çıkan metinler, Türkiye’de dindar Müslümanların psiko-teolojik süreçlerine müdahil olmakta ve İslâm’ın kendi teolojik serüvenine yol gösterici bir renk katmaktadır.

Türkçe yazılıp da genellikle bilimsellik çerçevesinde meşrulaştırılan söylemlerin dindar Müslümanlar açısından olumsuz olarak nitelendirilmesinin gerekçesi, söz konusu metinlerin bilimsel betim amaçlarının dışına taşarak aynı zamanda Austinci manada (Austin, 1979: 13-22) yargılayıcı ve biçimlendirici (performative) bir niteliğe sahip olmalarıdır. Çünkü ikinci ve üçüncü kategorilerde yer alan bilimsel çalışmaların tazammun ettiği söylem, İslâm teolojisinin klasik esaslarıyla modernleşmenin yarattığı kurumsal gerçeklikler arasında sıkışan modern tecrübelerin aslında İslâm’ın iflasını sonuç verdiğidir. Bu bağlamda ikinci kategoriden olmak üzere örnek verilebilecek bir çalışma, bir toplumbilim uzmanı olan Özer Ozankaya’ya aittir. Ozankaya, “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Temel Olan “Cumhuriyet” Ya da “Demokrasi” Anlayışı” başlıklı makalesinde -Türkiye’de bir dönem önemli bir sarsıntı yaratan “28 Şubat” olgusunun etkisinde kalarak-, cumhuriyetle

demokrasinin arasını açanların aslında “...Gülençi ve benzeri Ortaçağ artığı tarihatlar...” olduklarını ve söz konusu oluşumların sömürgeci güçler tarafından kullanılıp yönlendirildiklerini öne sürmektedir. Bu örnekte ilginç olan, Ozankaya’nın bilimsel bir yaklaşımla ele aldığını düşündüğü İslâm’ın toplumsal görünürlüğü meselesini siyasi bir partinin notlarına dayanarak tahlil etmiş olmasıdır (Ozankaya, 2002: 5). Ozankaya’nın çalışmasının ve paralel temaların işlendiği başka felsefi ve toplumbilimsel çalışmaların bir araya getirilerek yayınlandığı eserin, Türkiye’nin milli kültür politikasının resmi organı olarak belirginleşen Kültür Bakanlığı yayınları arasında basılmış olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir ayrıntıdır. Ozankaya’nın çalışmasında, dindar Müslümanların günlük toplumsal deneyimleriyle ilgili örgütledikleri sivil toplum kuruluşlarının tamamı –Batı’dan alınmış bir kavram olan- “teokrazi” çerçevesinde bir politik hesaba ve Cumhuriyet düşmanlığına indirgenmekte ve aktarıldığı tarzda bilimsel niteliğin dışına taşan çeşitli hakaret ifadeleri kullanılmaktadır. Ozankaya’nın incelemesinin, dindar Müslümanlara karşı örgütleyeceği bilinçlenme sayesinde İslâm’ın teolojik anlaşılma süreçlerine müdahalede bulunmuş olabileceği görülmektedir. Söz konusu çalışmanın bilimsel ve sistematik bir araştırma olarak kabul edilmesi ve ima ederek meşrulaştırdığı hak ihlallerinin insan hakları bağlamında göz ardı edilmesi mümkün değildir. Ayrıca incelemenin Kültür Bakanlığı yayınları arasında basılması, dindar Müslümanlar üzerinden olgusallaşan hak çatışmaları konusunda siyasi mercilerin nerede durduklarının önemli bir kanıtı durumundadır.

Üçüncü kategoriden örnek olarak anılabilecek önemli bir metin, yine tanınmış bir toplumbilim uzmanı olan Nilüfer Göle’nin editörlüğünde yayınlanan *İslâmın Yeni Kamusal Yüzleri* adlı çalışmadır. Sekiz farklı incelemenin bir araya getirildiği çalışma, bilimsel ve sistematik bir tarzda meydana getirilmiş bulunmakta ve esas itibarıyla İslâm’ın toplumsal görünürlüğüne anlaşılır kılma iddiasıyla kendini meşrulaştırmaktadır. Daha ziyade Fransız toplumbilim yazarlarının moderniteyi alımlama tarzlarının bir çeşit yol göstericilik yaptığı söz konusu incelemelerde herhangi türden bir dil-varlık ilişkilendirmesinde bulunulmamakta ve psiko-teolojik süreçlerin İslâmlara maliyeti üzerinde durulmamaktadır. Münhasıran Dindar Müslüman kadının dini anlama çabaları, onun dinsel yetersizliklerin farkına vardığı bir dizi toplumsal gerçeklik olarak yorumlanır ve İslâm’ın kamusal alanda kadının görünürlüğüne iptal ederek ahlaki temin ettiği öne sürülür. Dil-öncesi hafızalarına ve kritik dil devrimine herhangi bir atfın bulunmadığı, ayrıca iktidar-bilgi-din münasebetlerinin ne tür bir psiko-teolojik süreç meydana getirdiğinin herhangi bir tarzda ele alınmadığı yazılarda; dindar Müslümanların modern dünyaya adapte olmak istemeleri bir taraftan onaylanır, bir taraftan da yerilir. İçten içe yerel bir oryantalistleşmenin salık verildiği metinlerde gözlemlenen en önemli bilinçli eksiklik, şarkiyatçılık olgusunun göz ardı edilmiş olmasıdır (Göle, 2000). Özer Ozankaya’nın çalışması gibi “28 Şubat Dönemi”nde yayınlanan bir metin olarak dikkat çeken söz konusu eser, Türkiye’de çoğunlukla dindar Müslümanların kendilerini tanımaları

veya siyasi hedeflere matuf bir tarzda biçimlendirmeleri gereğini tazammun etmiştir. Başka benzer birçok çalışmada olduğu gibi söz konusu örnek metinde de öne çıkan, herhangi bir aşağılama veya açık bir dışlama değildir. Fakat özgül bir süreç olarak alınmış ve incelenen siyasal veya görece kültürel İslâm –tıpkı Haldun Gölpap'ın incelemesinde görünür olduğu gibi (Gülalp, 2003)- ötekileştirilmekte ve nesneleştirilmektedir. Batılı şarkiyatçıların İslâm'la ilgili kurdukları maksatlı cümlelerin benzerleri burada göze çarpmakta ve dindar Müslümanlara bir hayvanat bahçesinin mensupları gibi davranılmaktadır. Bu çeşit bilimsel ve sistematik vasıfları haiz çalışmaların, şarkiyatçı bağlamların yanı sıra Türkiye'deki siyasi durumdan fazlasıyla nasiplendiklerini belirtmek gerekmektedir. Çünkü buraya örnek olarak aldığımız bir metnin mimarı olan Nilüfer Göle'nin nispeten yeni çalışmalarında farklı bir işleyiş ve öncekine oranla olumlu görülebilecek bir değişim dikkati çekmektedir. En azından Kemalist bağlamların yarattığı ideolojik süreçlerin ve bir dönem siyasette merkezi bir işlev üstlenen laiklik kavramının, -İslâm'la terörü birlikte anmanın yanı sıra- irdelenmiş olması önemlidir (Göle, 2010: 55-61, 98-102, 122-123).

Burada ele alınan her üç kategorideki işleyişin ve muhtevanın da aynı kapsamda görülmesi mümkün olmamakla birlikte yine de dindar Müslümanların insani hakları bağlamında söz konusu yaklaşımların birbirine benzer işlevler üstlendiklerini tespit etmek elzemdir. Çünkü tüm yaklaşımlar dindar Müslümanların başlarına gelenleri, onlardan kaynaklanan ârazî yani anormal durumlar olarak tahlil etmektedirler. Meselenin bu şekilde vaz edilişi, daha önce Foucault'dan aktarıldığı şekilde, bir çeşit disipline etme veya evcilleştirme ameliyesinin uzantısı olarak fonksiyonelleşmektedir. Nilüfer Göle'nin ilk ele alınan editoryal çalışmasında sözgelimi dindar Müslümanların modern tüketim kalıplarından biri olan tatil bağlamına girişmeleri, onların kendi teolojik etikleriyle çelişki içinde sunulmakta ve bu durumun değerlendirilmesi kendilerine bırakılmayarak psiko-teolojik travmalar yeniden başlatılmaktadır (Göle, 2000: 216-236). Burada söylemlerin bilinçaltından söz etmek icap etmektedir. Çünkü eldeki örnek yaklaşımlar ve işleyişler, verili toplumsal koşullarda tecrübe edilen tarzda olgusallaştıkları halde farklı toplumsal koşullarda başka tarzlarla olgusallaşabilirlerdi ve söz konusu ihtimal, toplum bilimlerinden üretilen bilgiye olan güveni zedelemektedir. Bu nokta, özellikle Hans-Georg Gadamer'in dikkat çektiği bir noktadır ve mevzubahis olan düşünür, tarih ve kültür hakkında yazarların konularının eserleri/yorumları gibi bireysel değil, aksine evrensel olduğunu ve buradaki özgür yorumun güç ilişkileri bağlamında bir gerçekliğe ve geçerliliğe sahip bulunduğunu belirtmektedir (Gadamer, 2008: 275-295). Bunun anlamı, tarihin ve kültürün yorumlandığı anlık bir konumlanmanın genellikle bireysel değil, evrensel bir etki alanını meşrulaştırıyor olmasıdır. İslâm hakkındaki söz konusu temsiller de bir taraftan toplumbilimsel sorunlara yer veriyor olmakla taktiri hak ederken diğer taraftan temsil edilenin nasıl bir hakikat bağlamını varsaydığına dikkat etmek lüzumu hissedilmektedir. Son tahlilde dindar Müslümanların en azından psikolojik bir hak olarak bu tür temsillerden edindikleri olumsuzluklar üzerinde durulmalıdır.

POSTMODERN TAZAMMUNLARDA DİN VE HAK ÇATIŞMALARI KONSEPTİ

Günümüzde kısmen Türkiye’de daha ziyade Anglo-Sakson literatürde teolojik özgürlüklerin –biraz da bizim metnimizi dolaylayacak ve meşrulaştıracak şekilde- kayda değer bir biçimde işlendiğini belirtmek gerekmektedir. Aydınlanmacı öngörülerin ve pozitivist indirgemeciliklerin aksine kurumsal din olgusu müşterek insani sözleşmeyi etkileyen esas etkenlerden biri olmayı sürdürmüş ve münhasıran ikinci dünya savaşından sonra dinler küresel ölçekte bir canlanma sürecine girmişlerdir. Bu bağlamda iki örneğe işarette bulunmak yeterlidir. İki, XX. yüzyılın en önde gelen siyaset teorisyenlerinden biri olarak gösterilen John Rawls’un kurumsal dindarlığın toplumsal görünürlüğüne duyduğu hukuki saygıdır. İkincisi ise, önemli bir yazar olan Charles Taylor’un kurumsal dindarlığın toplumsal varlığını çok-kültürcülük kavramsallaştırması altında meşrulaştırmasıdır. Kuşkusuz her iki örnek de özellikle Anglo-Sakson dünyada yaşayan samimi dindarların toplumsal etkinliklerinin artık inkâr edilememesinin bir neticesi olarak olgusallaşmıştır.

Bizim buradaki incelememizde dolayladığımız tarzda Talal Asad, hem Rawls’un “örtüşen mutabakat” kavramını, hem de Taylor’ın “çok-kültürcülük” yaklaşımını, bunlar büyük ölçüde sekülerliğin ayrıcalıklı konumunu muhafaza etmeye şartlanmış olduklarından, mahkûm etmiş olsa da (Asad, 2007: 12-13) söz konusu iki bakış açısının tazammun ettiği psiko-teolojik durumların daha önceki zamanlara nispetle ileri bir aşamayı temsil ettikleri kabul edilmelidir. Öncelikle Rawls’un kapsamlı son eseri olan *Siyasal Liberalizm* ve ona bir şerh niteliğinde kaleme alınan “Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması” makalesi, sözgelimi çevreci söylemin ve kadıncı söylemin hak ettiği değini hacmini çok dar tutmalarına rağmen kurumsal dindarlığın toplumsal görünümüleri ve her dindarın kendi özgürlüğüne kendisinin karar vermesi konusunda şaşırtıcı bir işleyiş ortaya koymaktadırlar. Rawls, genel itibarıyla teokratik olarak yorumlanan bir dünya görüşünü benimseyen dindar insanların da demokrat olabileceklerini ve onlara her türlü insani hakkın tanınmasıyla bir toplumsal sözleşmede barışın kalıcı kılınabileceğini öne sürmektedir. Ona göre, teolojik üretimler herhangi bir müdahalede bulunulmaksızın dindarların kendi öznel mülahazalarına bırakılmalıdır ve bu bağlamda hala onlardan çekinmenin mantıklı bir gerekçesi bulunmamaktadır (Rawls, 2007). Bir anlamda Rawls’a göre dindar olmak, daha önce varsayıldığı şekilde özgür toplumun insan haklarını ihlal etmeyi intaç ettirmemekte ve kurumsal dinlerin toplumsal görünürlüklerine yapılmış aydınlanmacı müdahaleler aslında bir çeşit haksızlığa ve savaşa zemin hazırlamaktadır. Taylor ise, meseleye çok-kültürcülük çerçevesinde ve özel olarak farklılıkların tanınması bakımından yaklaşmaktadır. Foucaultcu ve Derridacı yaklaşımların iktidar ile bilgi arasındaki ilişkileri deşifre etmelerinin ardından Taylor -bu önemli ayrıntıyı göz önünde bulundurarak-, her türlü insani farklılığın tanınması gerektiğini ve söz konusu tanınmanın müdahalesiz gerçekleşmesi gereken bir hak olduğunu belirtmektedir. Ona göre, farklılıkların toplumsal görü-

nürlüğündeki meşruiyet evrensel haysiyetin bir parçasıdır ve hala insan olmakla ilgili tek tip bir yaklaşımın kabul görmesi olanaksızdır. Taylor açıkça dindarların kurumsal pratiklerine yapılan haksızlıkları anmamakta; fakat onların mevcudiyetini dolaylamaktadır (Taylor, 2010: 46-93). Rawls'un anlaşılabilir bir üslupla dindarların Birleşik Devletler küreselinde edindiği nüfus yoğunluğunu onaylamasına karşın Taylor meseleye farklılıklar temelinde yaklaşmaktadır. Her iki örnekte de aydınlanmacı indirgemelere ve dayatmalara karşı tavır alındığını, özellikle Rawls'un din özelinde kesinlikle aydınlanmacı bir bakış açısına sahip olmadığını bizzat ifade ettiğini görmekteyiz. İkinci yazar, daha önceki zamanlarda rastlandığı türden dinlerin kendi teolojik özgürlüklerine karışmanın siyasal liberalizm tarafından kesinlikle meşru görülmediğini dile getirmektedir (Rawls, 2007: 24). Talal Asad'ın eleştirisi her iki yaklaşımın ve başka çözüm önerilerinin hala umulan yeterlilikte olmadıklarının bir tespiti olarak alınmalıdır ve biz de bu konuda ona katılıyoruz. Ne var ki aydınlanmacılığın sınırlarının sorgulandığı bir modern-sonrası dönem olarak post-modernitede gelinen mevcut aşamanın da olumlu bir aşama olduğunu teslim etmek gerekmektedir.

Rawls'un ve Taylor'ın hak ihlallerinin, ancak kurumsal dinlerin toplumsal görünürlüklerinin yok edilmesi sayesinde önlenebileceğini düşünmemeleri ve hak çatışmalarını daha farklı bir konseptte yaslayarak dini görünürlüklerin saygıyla karşılanması gerektiğini tazammun etmeleri önemlidir. Ayrıca aydınlanmacıların şikâyet konusu olan teolojik çatışmaların da insani bir hak temelinde kurumsal dinlerin aleyhine kullanılmamış olması göz önünde bulundurulması gereken bir ayrıntıdır. Bu durum, özgür bir toplumun ve barışçıl bir sözleşmenin kalıcılığındaki yegâne koşulun katı laiklik olduğunu düşünenlerin görüşlerini ve beklentilerini boşa çıkarmaktadır. İstikrarlı bir huzuru elde etmiş bir toplum, çeşitli dinlerin müntesiplerine ait dinsel çağrışimli pratiklere olumsal yaklaşmalı ve onun barışı tehdit ettiğini düşünmemelidir. Barışçıl toplumun yanı sıra bilimin de toplumsal dini görünürlüklerden etkilenmediğini artık görmek ve kabul etmek gerekmektedir. Bu durum, aydınlanmacı yaklaşımlarla edinilmiş dilsel alışkanlıkların ve insani sınıflandırmaların artık geride bırakılmasını lüzumlu kılmaktadır. Mesela dindar bir kadın aile içerisinde erkek eşine göre ikincil bir konumda bulunmayı tercih ediyorsa, onun söz konusu seçimine saygı duyulmalı ve onu belirli bir özgürlük anlayışına göre özgürleştirmemelidir. Burada ve benzer başka örneklerde sifra indirilmesi gereken, isteğe bağlı değil zora dayalı işbölümüdür (Rawls, 2007: 496). Yeni söylemler, eski dilsel alışkanlıkları bir tarafa bırakarak işarete bulunulan esaslarla yeniden oluşturulduklarında, sözgelimi Türkiye'deki dindar Müslümanlar açısından, psiko-teolojik travmaların önemli ölçüde gerileyeceklerini ve dil üzerinden dindarların aleyhine sürdürülen bilinçlenme süreçlerinin yeni hak ihlallerine yol açmayacağını söyleyebiliriz.

YENİ BİR FIRSAT

Türkiye’nin ve dünyanın geldiği yeni nokta diyebileceğimiz bir bağlamda İslâm ve dindar Müslümanlar hakkında artık tarihsel, siyasi ve akademik tecrübelerin zorunlu kıldığı toplumsal hakkaniyetin teslim edilmesi gereğinin gerçekleşmesini umuyoruz. Söz konusu hakkaniyetin gerçekleşmesi, işaret ettiğimiz psiko-teolojik travmaların ve toplumsal aidiyetsizliğin giderilmesinin yanında kuşkusuz İslâm’ın bir hakikat olarak alımlanmasına saygı duyulmasıyla ilişkilidir. Yücel Bulut’un incelemesinin tazammun ettiği şekilde “hayali İslâm” olgusunun artık tarihsel bir anlatı olarak hafızalarda yer etmesi (Bulut, 2004) ve faydasız eşitsizlikler üzerinden yaratılan dinsel travmaların Türkiye’de de ötekileştirilmesi, bir toplumun birlikte ve barış içerisinde yaşama iradesinin bir dışavurumu olarak alınabilir.

Bu çalışmamızda varsaydığımız biçimde dil, düşünme ve tavır alma arasındaki, esasen dil ile insan kimliğinin kurulması arasındaki zorunlu münasebet, öncelikle Türkiye’de İslâm’a ve dindar Müslümanlara ilişkin söz dağarcığının ve bilimsel terminolojinin değiştirilmesi gereğini belirginleştirmektedir. Sözelimi Cumhuriyet Türkiye’sinde Türkçe menşeli olmayan “Anadolu” kavramı üzerinden on yıllar boyunca İslâm’ın toplumsal görünürlüğünün muhtevasına müdahalede bulunmaya çalışan anlayışın gayretleri –Anadolu’da İslâmiyet tartışmaları bunun akla ilk gelen örneğini meydana getirir (Babinger&Köprülü, 2003)-, dindarların İslâm’ın teolojik içeriğinin değiştirilmemişliğine ilişkin güvenlerini zayıflatmış olsa da aynı şekilde onların devlet ve siyaset kurumuna olan itimatlarını da zedelemiş ve kalıcı barışın psikolojik olanaklarının tükenmesini hızlandırmıştır. Mevzubahis olan misaldeki çalışmalar bazı aydınlar veya toplumsal kesimler tarafından onaylanmış olsa da aynı bağlamda meydana gelen ve öngörülerini aşan bir dizi toplumsal anlayış sıkıntısı, tüm bireyleri müşterek bir hak ihlali dolayımına sokmaktadır. Türkçede İslâm’ı anlamak olanaksızlaştığında söz konusu dili konuşan insanların aidiyetlerini gerçek bir tarihle buluşturmaları da genellikle imkânsızlaşmakta ve dindar Müslümanların toplumsal görünürlüğünden duyulan memnuniyetsizliklerle daha önce reddedilen geleneğe yönelik özelemler bir arada tecrübe edilmektedir. Bu nedenle bir taraftan toplumsal olarak olumsuzlanan ve inandıkları dinin teolojik süreçlerine müdahalede bulunulan dindar Müslümanların, diğer taraftan İslâm teolojisine ve ahlakına göre yargılanmaları gibi kanıksanmış ve artık itiraz edilmeyen dinsel alışkanlıklardan arınmak lüzumludur. Özel olarak dilin dikkatli kullanımı bile ahlaki olarak onaylamamız gereken alışkanlıklarımızın tedavülden kalkmasını temin edebilir. Etnisite ve münhasıran kadın konusundaki sorunlarda olduğu gibi dindar Müslümanların yaşadıkları travmalar konusunda da durum böyledir.

İçerisinde bulunduğumuz döneme değin felsefe, tarih, sosyoloji ve diğer sosyal bilimler açısından tarihi muhtevaların ve kültürün alımlanışındaki sıkıntılara dikkat çekilmiş ve genellikle müşterek bir fayda üzerinden “soykütüğü” kavramı etrafında temellenen ve dilin kullanımına hararetle dikkat çeken soruşturmalar

yapılmıştır. Farklı yaklaşımların ortak bir tazammunu olarak, dilsel unsurlar veya aygıtlardan başka bir şey olmayan bilim, kültür, gelenek ve metodolojilerdeki çeşitliliğin yeryüzünün yeni zorunluluğu olduğuna ilişkin saptama son derece önemli ve yol göstericidir (Baert, 2009: 205-236). Çünkü söz konusu saptamada sosyolojik veya sosyo-politik içerimlerin çoğunlukla teolojik veya kültürel süreçleri de etkilediği; fakat psiko-sosyal gelişimden edinilen ve teolojik içeriklerin benlik kurulumunun her anına haddinden fazla yansıtılmasını ima eden psiko-teolojik travmaların arzu edilmeyen toplumsal çatışmalara zemin hazırladığına işaret edilmektedir. Yani toplumun karşısında ve siyasetten icazet alınarak, daha doğru ve esas İslâm'a ilişkin medeni muhtevaları henüz aydınlanmamış kitlelere ulaştırmak üzere yapılan akademik tartışmaların uzun vadede topluma önemli zararları bulunmaktadır. Dindar Müslümanlar, zoraki yaşadıkları tecrübelerle göre bir insani kimlik edinmekte; bir taraftan harf inkılâbından sonra tarihin gerisine ve dışına itilmiş kavramsal yol göstericilerden mahrum kalırken diğer taraftan yaşadıkları toplumun iyi niyetine ilişkin inançlarını yitirmektedirler. Günümüzde bu olumsuz toplumsal durumun en azından daha fazla ilerlemesini engellemek için önemli olanaklar ve özellikle bilinçlilik düzeyleri bulunmaktadır. İşaret edildiği tarzda hem felsefe, tarih, sosyoloji, hukuk ve diğer sosyal bilimlerdeki yeni gelişmeler, hem de Türkiye'de gitgide belirginleşen barış ve huzur talepleri bu olanakları ve bilinç durumlarını yaratan güvenilir temellerdir. Buna göre etnisite ve kadın temelli dilsel alışkanlıklarda olduğu gibi –aslında dünyaya dair eski algılarımızı besleyen her fenomenolojik durumda olduğu gibi (Direk, 2003)- dindar Müslümanlarla ilgili dilsel alışkanlıklar da pekâlâ tarihin ve kullanımın dışına itilebilir ve İslâm'ın teolojik muhtevasının kararlaştırılması ilgili dinin kendi mensuplarına bırakılabilir. Fakat kendini aydın, sanatçı veya uzman görüp de İslâm'ın akla, mantığa veya çağdaş dünya değerlerine uygun profilleri hakkında konuşanların öncelikle bu alışkanlıklarından vazgeçmeleri, artık her şey hakkında konuşmanın bir hak olmadığını ve her konuşmanın bir söylem yarattığını göz önünde bulundurmaları gerekmektedir. İnsanlar kendi bireysel kimlikleri veya kültürel çeşitlilikte paylaştıkları roller üzerine konuşabilmeli; fakat birilerine akıl vermek üzere tecrübe etmediği insani olgular hakkında bilirkişi gibi konuşma alışkanlıklarını terk etmelidirler. Artık kimsenin bir diğerinden daha akıllı olduğunun kanıtlanamadığı ve engelli insanların pozitif ayrıma tabi tutuldukları bir hukuku onaylıyoruz. Hiç değilse bu hukuka dayanarak, Türkçe konuşan ve yazan bazı insanların, kendilerini dindar Müslümanlardan daha akıllı görmekten vazgeçmeleri lüzumludur. Gelişen huzur, barış, empati ve iyi niyet beklentileri ile beraber yeryüzünde İslâm hakkında hala devam eden olumsuz gelişmelerin Türkiye'ye yansıtılmaması, bu coğrafyada dindar Müslümanlar ve onların dışındaki herkesin ilişkisini normal bir düzeye çıkarmak için bir fırsat olarak görülmelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada Türkiye’de dindar Müslümanlar hakkında görünür olan bilimsel, politik ve akademik söylemler ve tercih ettikleri yaşam tarzı dolayısıyla hakkında çeşitli propaganda ve söylemler üretilen bu insanların tecrübe ettikleri örnek karmaşalar, dil-özbilinç ilişkisi üzerinden ele alınmış ve münhasıran 1928 harf inkılâbından itibaren ortaya çıkan dil-sonrası dönemde edinilen dilsel alışkanlıkların söz konusu dindarları içine attığı psiko-teolojik travmalara işaret edilmiştir. Dilin insani özneyi kuran temel iç veya dış olgu olduğu belirtilmiş ve 1928 harf inkılâbı olarak kabul edilen kritik devrimden önce –yani dil-öncesi dönemde- yerleşik bir söz dağarcığına sahip olan dindar Müslümanların, söz konusu eşğin ardından kendilerini kurabildikleri ve iletişimde bulunabildikleri bir araçtan yoksun bırakıldıkları dile getirilmiştir. Sadece dindar Müslümanlarla sınırlı kalmayan bir süreç olarak harf inkılâbının, aydınlanmacı çerçeve, şarkiyatçı dizge ve siyasi müdahaleciliklerle birlikte, dindar Müslümanlardan olmayan insanların da tarihi, kültürü, benliği ve insani tüm sorunları algılama tarzlarını, ayrıca insanlığını edinme ve insan olma muhtevalarını büyük ölçüde olumsuz etkilediğine; dahası söz konusu insanların İslâm’a ve özel olarak dindar Müslümanlara bakış açılarını dışlamacı bir tutuma hapsettiğine yer verilmiştir. Burada dil-öncesi dönemden bir tecrübe ve anlam devşiremeyen dindar Müslümanların, hem söylem oluşturma imkânından hem de böyle bir haktan mahrum edilmişleri, müteakiben onların dinsel inançlarının aslında nasıl şekillenmesi gerektiğine müdahale edilerek kendilerinin algı ve düşünme kapasitelerinin ikincilleştirilmesi ve son olarak dildeki tüm olanaksızlıklara rağmen hem İslâm tarihinin sahiplenilmesinin, hem kapitalistleşmenin benimsenmesinin ve hem de kapitalistleşmenin yol açacağı insani kirliliklerin bedelinin ahlaki olarak ödenmesinin onlardan beklenmesi, bir çeşit psiko-teolojik travmaya yol açmakta ve gerçekten de ancak dindar Müslümanlar üzerinden açığa çıkan bir hak çatışması bağlamına neden olmaktadır.

Dindar Müslümanların tecrübelerine yabancı birisi için Türkiye’de nelerin onlardan esirgendiğinin anlaşılması ve mevcut memnuniyetsizliğin yeterince hissedilmesi mümkün değildir. Mesela Tekke ve Zaviyeler Kanunu ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu’nun, çağdaşlaşma, bilim ve kültürde ilerleme adına özellikle dinsel çağrışımlara ve dindar Müslümanlık bilinçlenmesine karşı yapılmış olması ve ardından ilerleme ve gelişmenin psikolojik arka planda her seferinde doğrudan doğruya dine karşı içeriklendirilmesi, dindar Müslümanlar üzerinde gerçekleşmiş tarihi bir hak ihlalinin en önemli kanıtları arasındadır. Değinen bağlamların hazırladığı dilsel alışkanlıklar ancak dindar Müslümanların aleyhine olgusallaşacak bir bilinçaltının mevcudiyetini incelemektedir. Etnik kimlik, çevre ve kadın üzerinden meydana gelen hak çatışmalarını teslim etmekle beraber bunların dile getirildiği nispette dindarların hak ihlallerinin de ifade edilmesi gerektiğini düşünüyoruz. Çalışmamızın bu bağlamdaki esas bulgusu, dil üzerinden kazanılan normal-anormal al-

gı anlamlandırmaları çerçevesi nedeniyle, dindar Müslümanlar üzerinden olgusal-laşan hak ihlallerinin Türkiye’de herhangi bir tarzda anlaşlamadığı ve anlaşılmasının da pek mümkün olmayacağıdır. Hala dindar Müslümanların 28 Şubat ile ilgili kırıncılıklarını ifade edebilmeleri ve eşit yurttaşlık taleplerini kamusal olarak görünür kılmaları alışılabilir ve olağan kabul edilebilen bir durum değildir. Mevzubahis olan insan unsurlarının eşitlik talepleri, başka toplumsal kesimlerce, İslâm teolojisinin ancak şarkiyatçılıkla edinilmiş bir yorumu üzerinden kendilerinin aleyhine bir değerlendirmeyi esas alacak tarzda olumsuzlanmaktadır. Dindar insanların uğradığı hak ihlallerinden, özel olarak düşünce ve vicdan hürriyeti kapsamındaki ihlallerden bahsedildiğinde; genelde söz ve değerlendirme bağlamları, ilgili dindarların dinlerine olan bağlılığıyla ilgili bir tartışmaya dönüştürülmektedir. Daha önce dünyevi nimetlerden faydalanmadığı için dünyadan dışlanan dindarlar bu defa da aynı nimetlerden istifade etmek konusunda istekli davrandıkları için bu dünyaya layık bulunmamaktadırlar. İşaret edilen çelişkili insan davranışlarını yöneten temel etken, dilsel alışkanlıkların yarattığı karmaşık bağlamda bulunabilir.

İnsanlar özellikle dilsel alışkanlıklarını kolaylıkla değiştiremezler. Daha önce daha fazla hak ihlaline uğradıkları ve hemen insan olarak kabul edilmedikleri tecrübe edilen dindar Müslümanların son zamanlarda edindikleri toplumsal iyileşme durumu da eski dilsel alışkanlıkların sürekli yeniden ürettiği algı tarzlarına uymakta ve dindarların görece özgürleşmeleri yadırganmaktadır. Yazımızda dindar Müslümanlar üzerinden olgusallaşmasına yoğunlaştığımız hak ihlalinin başka toplumsal kesimlere -mesela sol düşünceden veya kadıncı söylemi paylaşan insanlara- uygulanış tarzı da benzerdir. Sözelimi kadınların elde ettikleri toplumsal kazanımlar birçok kişi için nasıl yadırgatıcı ise bu da öyledir. Dilin ve dilsel alışkanlıkların temin ettiği ve yönettiği süreçlerin farkında olarak onu doğal bir evrime zorlamak gerekmektedir. Türkiye’de hakkında eski dilsel alışkanlıkların değiştirilmesi gereken dünyaların başında dindar Müslüman insanların dünyası gelmektedir.

Kaynaklar

- » Asad, Talal (2007), *Sekülerliğin Biçimleri*, (Çeviren: Ferit Burak Aydar), Metis Yayınları, İstanbul.
- » Attas, S. Nakib (2003), *İslâm, Sekülerizm ve Geleceğin Felsefesi*, (Çeviren: Mahmut Erol Kılıç), İnsan Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- » Austin, J. L. (1979), ‘Performative-Constativ’, *The Philosophy of Language* içinde, (editör: John R. Searle), Oxford University Press, 6. Baskı, London.
- » Babinger, Franz&Köprülü, Fuat (2003), *Anadolu’da İslâmiyet*, (Yayına Hazırlayan: Mehmet Karar-Çeviren: Ragıp Hulusi), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- » Baert, Patrick (2009), *Sosyal Bilimler Felsefesi Pragmatizme Doğru*, (Çeviren: Ümit Tatlıcan), Küre Yayınları, İstanbul.
- » Başer, Nami (2012), *Lacan*, Say Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- » Bulut, Yücel (2004), *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, Küre Yayınları, İstanbul.
- » Carr, Edward Hallett (2010), *Karl Marx*, (Çeviren: Uygur Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, İstanbul.
- » Carrier, James G. (2007), “Oksidentalizm: Tersine Dönmüş Bir Dünya”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, (Çeviren: Birgül Koçak, Editör: Aytaç Yıldız), Doğu Batı Yayınları, Ankara.

- » Clifford, James (2007), “Oryantalizm Üzerine”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde, (Çeviren: Ferit Burak Aydar, Editör: Aytaç Yıldız), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- » Davison, Andrew (2002), *Türkiye’de Sekülerizm ve Modernlik*, (Çeviren: Tuncay Birkan), İletişim Yayınları, İstanbul.
- » Direk, Zeynep (2003), *Dünyanın Teni Marleau-Ponty Felsefesi Üzerine İncelemeler*, (editoryal çalışma), Metis Yayınları, İstanbul.
- » Direk, Zeynep (2005), *Başkalık Deneyimi Kita Avrupası Felsefesi Üzerine Denemeler*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- » Ewald, Oscar (2010), *Fransız Aydınlanma Felsefesi*, (Çeviren: Gürsel Aytaç), DoğuBatı Yayınları, Ankara.
- » Foucault, Michel (2006a), *Kelimeler ve Şeyler*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- » Foucault, Michel (2006b), *Hapishanenin Doğuşu*, (Çeviren: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, 3. Baskı, Ankara.
- » Foucault, Michel (2011a), *Bilginin Arkeolojisi*, (Çeviren: Veli Urhan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- » Foucault, Michel (2011b), *Özne ve İktidar*, (Çevirenler: Işık Ergüden-Osman Akinhay), Ayrıntı Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- » Gadamer, Hans-George (2008), *Hakikat ve Yöntem –Birinci Cilt-*, (Çevirenler: Hüsamettin Arslan-İsmail Yavuzcan), Paradigma Yayınları, İstanbul.
- » Göle, Nilüfer (2000), *İslamın Yeni Kamusal Yüzleri*, (editoryal bir çalışma), Metis Yayınları, 2. Baskı.
- » Göle, Nilüfer (2010), *İç İçe Girişler: İslam ve Avrupa*, (Çeviren: Ali Berktaş), Metis Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- » Görgün, Tahsin (2003), *Anlam ve Yorum*, Gelenek Yayınları, İstanbul.
- » Güllalp, Haldun (2003), *Kimlikler Siyaseti Türkiye’de Siyasal İslamın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.
- » Hanratty, Gerald (2002), *Aydınlanma Filozofları Locke-Hume ve Berkeley*, (Çevirenler: Tuncay İmamoğlu-Celal Büyük), Anka Yayınları, İstanbul.
- » Heidegger, Martin (2008), *Varlık ve Zaman*, (Çeviren: Kaan H. Ökten), Bahçeşehir Üniversitesi Yayınları (Agora Kitaplığı), İstanbul.
- » Hume, David (2004), *Din Üstüne*, (Çeviren: Mete Tunçay), İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
- » Kara, İsmail (2008), *Cumhuriyet Türkiye’sinde Bir Mesele Olarak İslâm*, Dergâh Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- » Kara, İsmail (2010), Başlıksız Sunum içeriği, *Türkiye’de/Türkçede Felsefe Üzerine Konuşmalar* içinde, (Yayına Hazırlayan: M. Cüneyt Kaya), Küre Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
- » Karakaya, Mehmet Murat (2010), *İslâm ve Terakki*, Fecr Yayınları, Ankara.
- » Kavakçı, Merve (2013), “Hak’tan Hak’sızlığa Uzanan Yol”, *Eğitime Bakış*, Yıl: 9, Sayı: 25, Eğitim Bir-Sen, Ankara.
- » Köse, Saffet (2014), *Genetiğiyle Oynanmış Kavramlar ve Aile Medeniyetinin Sonu*, Mehir Vakfı Yayınları, Konya.
- » Lapidus, Ira M. (2010), *İslâm Toplulukları Tarihi Cilt 2: 19. Yüzyıldan Günümüze*, (Çevirenler: Yasin Aktay, Mevlüde Ayyıldızoğlu Aktay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- » Lewis, Bernard (2007), “Oryantalizm Sorunu”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri* içinde; (Çeviren: Ferit Burak Aydar; Editör: Aytaç Yıldız), DoğuBatı Yayınları, Ankara.
- » Lewis, Bernard (2009), *Modern Türkiye’nin Doğuşu*, (Çeviren: Boğaç Babür Turna), Arkadaş Yayınları, 3. Baskı, Ankara.
- » Mardin, Şerif (2002), *Türk Modernleşmesi*, (Çevirenler: Mümtaz’er Türköne-Tuncay Önder), İletişim Yayınları, 11. Baskı, İstanbul.
- » Meriç, Cemil (2011), *Bu Ülke*, İletişim Yayınevi, 37. Baskı, İstanbul.
- » Mitchell, Stephen A. & Black, Margaret J. (2012), *Freud ve Sonrası*, (Çeviren: Ayhan Eğrilmez), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- » Mufti, Aamir R. (2007), “Auerbach İstanbul’da: Edward Said, Seküler Eleştiri ve Azınlık Kültürü Sorunu”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, (Çeviren: Yasemin Çına, Editör: Aytaç Yıldız), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
- » Müteferrika, İbrâhim (2000), *Milletlerin Düzeninde İlmî Usüller*, (Sadeleştiren: Ömer Okutan), Millî Eğitim Basımevi (M.E.B.), İstanbul.
- » Ozankaya, Özer (2002), “Türkiye Cumhuriyeti’nin Kuruluşuna Temel Olan “Cumhuriyet” Ya da “Demokrasi” Anlayışı”, *Cumhuriyet ya da Demokrasi* içinde, (Yayına Hazırlayan: Özer Ozan-

- kaya), T.C. Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı, Ankara.
- » Özel, İsmet (2010), *Üç Mesele*, Şûle Yayınları, İstanbul.
 - » Öztürk, Ali (2013), “Sosyal Bilimlerde Kavram ve Olgu Modülasyonu Bağlamında Bir Tekno-Metodoloji Denemesi (Sekülerist Bilim İndirgemeciliğinin Din Kavram ve Olgusuna Yaklaşımı Örneğinde)”, *İmajoloji Bir Disiplin Denemesi* içinde, Elis Yayınları, 2. Baskı, Ankara.
 - » Rawls, John (2007), *Siyasal Liberalizm* (“Kamusal Akıl Düşüncesinin Yeniden Ele Alınması” makalesiyle birlikte neşir), (Çeviren: Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
 - » Root, H. E. (2004), ‘Dinin Doğal Tarihi Üstüne’, (Çeviren: Mete Tunçay), İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
 - » Rousseau, Jean-Jacques (2010), *Toplum Sözleşmesi*, (Çeviren: Vedat Günyol), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, VI. Baskı, İstanbul.
 - » Rubin, Andrew N. (2007), “Edward Said (1935-2003)”, *Oryantalizm Tartışma Metinleri*, (Çeviren: Ferit Burak Aydar, Editör: Aytaç Yıldız), Doğu Batı Yayınları, Ankara.
 - » Said, Edward (2000), *Kış Ruhu*, (Çeviren: Tuncay Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
 - » Said, Edward W. (2010), *Şarkiyatçılık Batı'nın Şark Anlayışları*, (Çeviren: Berna Ülner), Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
 - » Searle, John R. (2005a), *Bilinç ve Dil*, (Çevirenler: Muhittin Macit, Cüneyt Özpilavcı), Litera Yayıncılık, İstanbul.
 - » Searle, John R. (2005b), *Toplumsal Gerçekliğin İnşası*, (Çevirenler: Muhittin Macit, Ferruh Özpilavcı), Litera Yayıncılık, İstanbul.
 - » Searle, John R. (2006), *Zihin Dil Toplum*, (Çeviren: Alaattin Tural), Litera Yayıncılık, İstanbul.
 - » Shayegan, Daryush (2010), *Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni*, (Çeviren: Haldun Bayrı), Metis Yayınları, 6. Basım, İstanbul.
 - » Taylor, Charles (2010), *Çokkültürcülük*, (Yayına Hazırlayan: Amy Gutmann-Çeviren: Yurdanur Salman), Yapı Kredi Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
 - » Tuğcu, Tuncar (2000), *Batı Felsefesi Tarihi*, Alesta Yayınları, Ankara.
 - » Tunçay, Mete (2004), ‘Çevirenin Önsözü’, *Din Üstüne* içinde, İmge Kitabevi, 4. Baskı, Ankara.
 - » Turner, Bryan S. (1997), *Oryantalizm, Kapitalizm ve İslam*, (Çeviren: Ahmet Demirhan), İnsan Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
 - » Turner, Bryan S. (2003), *Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm*, (Çeviren: İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
 - » Weber, Max (2011), *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, (Çeviren: Milay Köktürk), Bilgesu Yayınları, Ankara.
 - » Wittgenstein, Ludwig (2008), *Tractatus Logico-Philosophicus* (Almanca-Türkçe birlikte neşir), (Çeviren: Oruç Aruoba), Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.
 - » Yavuz, Hilmi (1998), *Osmanlılık, Kültür, Kimlik*, Boyut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.
 - » Yavuz, Hilmi (1999), *Modernleşme, Oryantalizm ve İslam*, Boyut Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.